

МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ.

З СТАРИХ КАРТОК.

ОПОВІДАННЯ.

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

КИЇВ.

МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ.

З СТАРИХ КАРТОК.

ОПОВІДАННЯ.

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

КИЇВ.

В сій книжці зібрані оповідання на історичні теми, писані в р. 1911—4, друковані і не друковані. Теми їх також ірреальні, які в першій серії (Sub divo). Зомербергська біжниця являєть ся таким же утвором фантазії, як і розмова з Кривоносом, або спомини Галайчука. Автор брав тільки історичну обстанову, але не фобулю.

1918

Друкарня Акц. Т-ва „Петро Барський“ у Києві.

Автор застерігає собі всі права.

У СВЯТОЇ СОФІЇ.

Сильне, радісне почуте обхопило мене, коли я вийшов з свого мешкання в тихий переулок, що провадив до собору. Гідка, що я по стількох літах вільного і повільного вигнання знову верстаю ту путь, яку проходив п'ятдесят літ тому, доржачи ся за рукав свого батька, наповняла мене солодким настроєм, в яким, мов в добрім старім вшпї, розпускала ся гіркість моєї старости, надаючи йому силу і міць.

Дзвони гуділи, перекликаючи ся між собою, з Старого горба на Печерськ і Подол, і їх ритмічні, розноголосі удари підіймали сей настрій поволї все вище, до висоти екстазу. Білий мур катедр, котрий обходила улица, різко світивсь немов якимпсь фосфоричними відблесками. Замурована стара митрополіча брама виглядала в сій півтїни тасмянчо, немов містичні ворота, замкнені до візду будучого царя правди. Невиразні ліпї на її гербових щитах маячили, як кабалїстичні знаки, в котрих замикало ся будуче воскресенне старого життя. В склепінню присадкуватої вежі над брамою, в довгїм проходї, на широкїм дїднїці маячили невиразні фігури, лунали притишені невиразні звуки, і в тїм загальнім руху зда-

вазо ся, рушали ся й ходили самі мурн, лішії старих веж і бань. В сім чарівнім шівні тратили свою реальність навіть фігури городовиків і околодків, і різні умудуровані поетати, що висїдали й проходили в головний вхід, полишенні для офіціальної публіки, котру в сю таємну шіч збирає до явки губернаторськїй циркуляр.

Неофіціальна публіка, недопущена до сих пространних воріт і широкої пути, нескінченим потоком лила ся в тісні бічні дверн, обставлені поліцією, яка умудряла ся й тут викликати певний заколот. Пронхавши ся через „тісні ворота“, розтікали ся під низькими склепішнями бічних нав, освітлених для такого свята над звичай богато.

Свічки й паннакадила запалені сим разом, викликали з вікових сутінок столїтїями поховані образи й мальованя, невидні в шітьмі притворів в звичайнім часї, і шпроко розкриті, нерухомі очі їх дивили ся немов здивовані на жарних епігошів тисячилїтнього житя, що сірим стадом, тісною юрбою проходили під ними.

Людськїй потїк все пробував, виносив з темних склепїнь притворів в середнї навн і збивав в тісау нерухому масу людей, що наповнили собою вузькі проходи між кратами, перегородженими важкими масивними стовпами. Збиваючи ся в одноцїльну юрбу, публіка ворожо ставила ся до всяких покус зробити якийсь вплив в сім людськїм цементї, що заповнив і звязав в одцо всі різноманїтні складові части старої святинї.

Льояльний індівід міг посувати ся тільки на хвилях стихійного людського потоку. Всяка ініціатива, всякі проби самостійного руху стрічали ся з осудом загалу як вишок некоректний, як легковаженне побожного пастроу і заінтересовання иньших, і просто як особиста образа і провокація.

Коли громадка якихось студентів, мабуть членів котроїсь патріотичної організації, стала пробивати ся наперед, запевняючи, що їм приготовлено місце в алтарі, публіка стріла з ворожнечою і гнізом сї запевнення і всякий взяжав своїм святим обовязком можливо утруднити перехід сим настирнякам. З великою приємністю дивила ся, коли сї патріоти застрягли перед кратами і дячка їй поліціанти не смішили їх пропускати далі, і неприємно була розчарована, коли по якімсь часі пропустили таки сих опричників до середини.

Похід якогось кучерявого дячка з олтаря, що рознихав невдоволену публіку і по якімсь часі знову пробивавсь ся назад, викликає вже зовсім непохвальні компліменти. Збентежений ними дячок конфіденціально виясняє свою виїмкову місію—що „для ґубернатора в олтарі свічел не стало“. Але се викликає тільки іронічні замітки і глузування скромних обшвателів, які иньшим разом не отворили б уст своїх навіть і на звичайного городовика. „Обійшов ся б і без свічки“, завважає якийсь смиренний в иньшій часі богомол. Велике діло ґубернатор в великодню ніч в тисячлітній святині князя Ярослав!

І сполошеній сими інцидентами святочній настрій тільки поволі вертає знову під впливом радісного співу хорів, сяєва світла і блеску старого золота в контрасті до темних ліків мальовань.

Людська хвиля виносить мене кінець кінцем на середину і я стою на тім самім місці, куди приводив мене бувало мій батько в такі великі свята.

Світло великого цанкадила в кілька тисяч свічок кидає свої сльіва на блискучій іконостас, на останки мозаїк обгризених зубами часу і лихо відновлені мальовання. Але заглублене олтарної абсиди по давньому ховаєть ся в пієтїши, невважаючи на ті деслатки електричних лямпок. І певеличке світельце, завішене на ланцюжку, по старому кидає непевне світло на осяяну легендою віків „Нерушиму Стїлу“.

Світло заломлюєть ся на нерівностях старого скленїння, втворюючи немов темняві хмари на старім золотї мозаїкового тла, і по нїм лясними контурами виступає велетенський образ Богородиці-Оранти, на які дивило ся з вірою й тривогою стільки покозїнь Клян в трудні хвилі життя. В лихі дні свого бутя особистого і в тяжкі години, коли ломило ся апте цілого народу. Від самого фундатора сеї стїни, старого князя Ярослава, до великого Романа, що на звалищах старої могутности Київської держави вагав ся між старим Київом і новим Галичем і також старав ся вичплати будучу долю свою і свого народа на сїм образї. Так само як чотпреста літ пізнійше великий гетьман по несподіваних своїх тріумфах ширяв отут гадками про „українську удільну державу“, силу і славу українського народу „по Вислу, по Краків“...

Велзичне, безпристрасне лице ледво видноє. Простягнені до гори руки фігури гублять ся в пітьмі. Пригноблена склою бід і руїн, що спадають на се многострадалне місто і його люд, з стриманим спокоєм скорботи вола показую тазмичу папась, котрої великі чорні букви, як-магічні знаби, малчать між двома рядами фантастичних ділій:

„Бог посеред його, і не подвижить ся, поможе йому Бог завтра з раннього рана“...

Самопевні слова, виведені на сій арці тому тисячу ліг в якімсь пророчім екстазі, стоять неперушно справді, оправдуючи свою легенду, яка уносить ся над усіма змінами сього бурхливого, повного непевности й трівог життя, над його катастрофами, руїнами і новими відродженнями з старого повілу.

Панпкадило рухаєть ся ледво немітно і відблиски його світла світають ся й гаснуть на блискучих площах нерівно вигладжених мурів, на заламах іконостасу, на кристалах мозаїк. Се легке мерехтінце, і хвилі кадпла, і могутні удари звуків вносять рух і життя в мертве, нерухоме, закостеніле царство сих архітектонічних форм і мальовничих окрас.

Воно рухаєть ся і оживає і викликає в уяві образи і настрої минувшни. Вони такі живі, що поривають і уносять з собою зачаровану душу, переможену ритмом сих співів і натовпом сих невідступних споминів.

Сей білий ангел благовіщення на олтарнім стовпі в своїм манернім руху—чом він гіпнотизує мене так сижи

образам, що вплинули звідкіль в моїй уяві? Не знати чи з якихось оповідань виринули вони чи з давно прочтаної книжки, чи з колишніх оповідань батька й моїх хлопчих жриї у сїй старій катедрі?

Молодеча постать сього ангела викликає в моїй уяві фігуру хлопця—тендітного, з довгою, тонкою шийкою, білявою головою і сумними, мрійливими очима, як на старих портретних бюстах хлопців римської цїсарської доби. Коли великий князь стояв на своїм „царськїм місці“ в великі свята, і перед ним його молодші сини й свояки,—і сей білявий хлопець стояв з ними і водив своїми закрїпшми очима по святих образах, золотобраних крилошапах, що видїли ся в олтарі, і пишних боярах, що в дорогих царгородських оксамитах і шубах соболянпх обстояли князя і княжичів.

Він виріс серед них з маленькості і властиво не пам'ятав нішого, свого двору. Він був меншим сином смоленського князя, погромленого великим князем на силку з братами. Смоленський князь полїг у бою і дружина його. Волость забрав київський князь, а син опинив ся в почесній певолї на київськїм дворі і виростає тут в непевній ролї не то закладника не то будучого князя. В інтересах київської політики краще було б, щоб його зовсім не було; але коли вже Господь судив йому жити, у великого князя не стає сумлїння послухати деохтрих практичних дорадників своїх і зробити хлопцеві кїнець.

Молодий княжич виростає, окружений жалїсним спочутем, як певинна жертва нещастя, і підозрїливим стра-

хом, як джерело будучих замішань і війн, коли він з часом схоче доходити своєї „отчини“.

Він справді живе під вражінням трагічної долі, яка спіткала його рід. Про неї ніколи ніхто не описує йому докладно, боячися гніву великого князя. Але з тим більшою, жагучою цікавістю молодий княжич ханає й силітає разом ті урвані слова і згадки, які доводять ся йому почути, і з тим більшим завзятем його уява працює над відгаданнєм цілої сеї історії в її найбільш скритих і таємних подробицях.

От і тепер стоячи в церкві, він з особливою увагою спиває свій погляд на сивім обличчю боярина Воротислава, на його дебелий статі, запятій фіолетовім кораном з срібними квітками. Про сього Воротислава він почув недавно, що то він головпо причинив ся до погрому й смерті його батька, і сузні очі молодого княжича напружено придивляють ся до нього, до його рук, пригадують лїпї меча, котрий бачили волись у його руках. Від сих рук і меча повстають образи кривавої смерті його батька, котрого він ніколи не бачив, але уявляє його фантастичну фігуру далеко яснійше, ніж тих людей, яких бачить наоколо себе.

Але душа його не загораєть ся від тих образів мстивим пожаданнями. Він почуває певну боязьку відразу перед сими руками, які проливали кров людську. Але думає не про пімсту, а про те, як набуть боязько і тяжко старому Воротиславови стяти перед лицем божим з замашченими людською кровю руками, і як мусить бути йому страшно страшного суду божого, що взіще кожду кров проляту від руки чоловіка. Йому згадали ся слова, якось

казані чорним попом Никитою, приставленим до молодих княжат в пауку їм: „Мужи кровей і лъсти не преполовят дней своїх“¹⁾. І він задумав ся над тим, чому ж дожив такої старости Воротислав, випивши стільки крові, і чи не була рання смерть його батька божою карою за кров проливану ним?

Молодий княжич був щирим прихильником „нової віри“. Його душа, журлива і ніжна боязко, тулила ся в атмосфері вічних війн, насильств і кровавих розправ, яка огортала його на княжій дворі—так наче милосердне спочуте, яке обрушило малого сироту на порозі свідомости, на віки втиснуло свою печать на його душі.

Він з жахом думав, що йому прийдесть ся з часом також їхати на війну, брати участь в кривавій бійці „в полку“. „Княження не може бути без крові, а мир без гріха“, пригадувався йому слова, сказані його кормильцем в відповідь на науки Никити, які в глибині свого переконання старий боярин не вважав відповідними для княжат і бояр, а хіба для попівських дітей і чорноризців. Але бути самому „мужем кровей і лъсти“—перед сим боязко здригала ся уява княжича.

Йому пригадувало ся, як він плакав на княжих ложах над пістріленою лансю, побачивши, як течуть сльози з її сумних, ніжних очей, незаче людських, і хтось з докором сказав тоді, що він сам виглядає як пістрілена лань, і очі у нього такі ж. Він не стидав ся свого і не нав

¹⁾ Проливателі крові в лукавці не доживуть і половини людського віку.

ажбіції бути подібним до сих проливагелів крови і насильників, сміливих і цестримих. Він мав п'яні взірці й пориви, котрі носили ся в його уяві, коли очі його перебігали по мозаїках і мальованнях нової катедрі.

Але найкращої історії, котру любив він найбільше—не було тут. То була історія про Йоасафа царевича індійського і старця Варлаама. Її розповів йому ігумен святого Дмитра Варлаам, як історію свого патропа.

Старий ігумен, що сам покинув для печері двір великокняжий, де був першим боярином, і не убоювався гніва і прещення княжого, що збирався розкопати і знищити Печерський монастир, за те, що постригли без волі його такого потрібного йому мужа.—він глянув в душу отрока і зрозумів її. Провидячи сумну й криваву долю, яка жде його на дворі княжій, умисно розповів йому сю історію про царевича індійського, що зараня снізнав усю суету і нищету світову і возлюбивши пустиню, покинув для неї царство своє.

Так зробив старий ігумен те, що його іменник, мітичний старець Варлаам зробив з Йоасафом, під видом купця, що має на продаж дорогоцінний камінь, пройшовши до царевича і замість каміння наділавши його дорогоціннішим цад усі скарби світа—пізнанням марности світової слави.

Ся історія про царевича, захищеного батьком від усіх сумних вражінь життя, який одначе доходить до розуміння світової марности й певности, пізнає правдиву віру, стає духовним батьком свого батька, навертаючи його на праву

віру, і потайки видає своє царство, настановивши царем свого боярина,—ніколи не могла наситити молодого княжича. При кожній нагоді не переставав він розпитувати її князів Предславі, повіривши своїх таємних мрій, одинокій з київської родини, яка любила його щиро і яку він теж дуже любив. Дуже зручно вигадував різні приводи для того, щоб піти до святого Дмитрія, до ігумена Варлаама і розпитати про різні подробиці сеї дивної повісти. І старий ігумен старанно відгребав в своїй пам'яті пів-призабуті епізоди, притчі й промови, сердечно жалуючи, що йому не снало на гадку казати записати сю повість, коли він почув її, як історію свого святого патрона, від сірійських Греків в Царгороді.

Один раз він пригадав притчу про смертну трубу. Цар їдучи з великою славою на колісниці посеред свого двору, стрів на дорозі двох людей—схорованих, ледве живих, убогих і обдертих. Скочивши з колісниці він уявив перед ними й поклопився до землі. Його бояре і дворяни стали дуже негодувати і відказувати за таке понижєння гідности царської, і доручили царському братови остерегти царя, аби „не досаждав висоті царського вінця“. Тоді цар над вечір ніслав вістника свого з трубою під ворота брата свого, аби затрубив йому. А то був прийнятий в царстві знак: кого цар засудив на смерть, послав йому перед ворота вістника з трубою, щоб засуджений знав, що його чекає. І брат царський, почувши трубу, ще не знаючи причини, став уже готувати ся до смерти, і рано попрощався з сімєю своєю і домом своїм і пішов до двору

царського, готовий прийняти смерть, в смертній одежі, обкружений плачущою родиною своєю. Цар же сказав йому: Перозумний чоловіче! Ты не знаючи ніякої вини за собою, лише зачувши трубу, від мене, рідного і подібно смертного брата твого, приготував ся до смерті. А мені дорікав еси, що я понизив гідність свою царську, стрівши вістників смертного кінця, — тих убогих калік, що нагадували мені недалеку смерть, коли повний всякої вини я мушу стати перед Богом!

Іншим разом оповів він йому притчу про ковчеги царські. Якто цар хотів поучити своїх боярів, щоб не важили велико зверхнього блиску й багатства над внутрішню вартість. Сказав для сього зробити чотири ковчеги. В два положив костей мертвих і смердящих, а зверху золотом поклав, а в два інші в середину поклав золоті узорочія й каміння честні, і аромати дорогі, зверху ж казав засмолити смолою. І покликавши бояр, казав їм вгадати, чого варті ковчеги золотоковані, а чого посмолені. Коли ж бояри велико важили ковчеги золотоковані, а зневажали ті посмолені, відерив їх і сказав: „Такий то світ! ті що ходять в золоті, в середині часто бувають повні гріховного смороду, а ті що в заязозених рубцях — повні аромату святости“...

Найбільше ж вражали молодого княжича історії про те, як розсыпали ся в ніщо хитрощі найзавзятійших, найлукавійших ворогів, волхвів і мудреців, яких Йосафів батько вишукывав на те, щоб відвести молодого царевича від аксетичної мудрости. Вони мали заплутати його в сітні софістики, зачарувати ріжними припадами, спокусити на світову роскіш і на „женское желаніе, еже есть паче всего любяемое требованіе“.

Але що ж? Волхв Февда, що насклав чари на царевича, вступивши з ним в розмову підпадає сам впливам його щирого переконання. Палить свої чародійні книги й тікає в пустинню. Інший волхв, Нахор, покликаний на те, щоб своєю софістикою збити Йоасафа, бачить себе зисволенням трикрати його сторону. Арахія, головний дорадиць царя в заходах против Йоасафа кінєць кінцем виявляє себе потайним прихильником християнства, готовим в небезпечну хвилю стати по його стороні.

Всі вони оден по одному переходять на сторону християнського аскетизму, і нарешті сам цар, всім полишений, захопуєть ся теж у своїм завзяту й переходить теж на науку сына.

Тоді, віддавши все ид власть нової віри, царевич уважає можливим сповнити своє сердечне бажанє. Поки нувши потайки царство на Арахію, він у ночі виходить з своєї блискучої палати, щоб іти в пустиню.

Ся хвиля, коли царевич, властиво вже цар— в останє покидає всі примани світові, славу і розкіш, щоб кинути ся в обійми пустині, особливо екзальтувала молодого княжича.

Серед нічної тиші виходить царевич з своєї стелі, но дорозі вступає до хижі якогось бідака і як останню милостиню віддає йому свої царські одяги, і по тім в самій волосіниці, яку посив він під своєю царською одежею, пускаєть ся в пустиню. Перед ним нарешті відкриваєть ся те правдиве житє, про яке він мріяв весь час своїх спокус—

Прийми мя, приймай мя, красная пустине,
 Мій раю, розмаю!
 Сокрий мя перёд очима людськими
 До віку мого!

Імпровізував княжич пісню Йоасафа, з захватом співаючи її на самоті:

Минають, минають князівства і царства
 Як цвіти весняні.
 Білесенькі квіти виростають з крові,
 Буйвесенькі вітри хилять густі трави
 На гучнім полку.

Княжия Предслава з здивованнем і трівогою дивила ся на свого товариша, слухаючи його оповідаць. Його одполітка, вона була натурою зовсім иньша—в ній также мало було дівочої слабости, як в княжичу—мужньої сили. Велика, фізично сильна, вона і духом виявляла з себе доньку тих княгинь, що своїми радами кермували думою своїх князів, в потребі ваядали на війну полки і без милосердя криваво давили супротивні рухи. Духова і фізична піжність, чутливість і безрадість її товариша будила в ній жіночі інстинкти спочуття і опіки слабшому і на сій основі виростало і дужчало в ній її чує до нього. Але своє і його жите вона не уявляла собі иньше, як у вирощеній родинними традиціями і призвичаєннями атмосфері княжого жия.

Вона любила мріяти і розмовляти на тему, піддану очевидно якимись розмовами старшого окруження, про те як вони виріши поберуть ся, і великий князь-батько віддасть їм в посаг їх отчину, смоленське князівство. Вона буде товаришкою і помічницею свого князя і своєю радою

Й помічю поможе Богу зайняти почесне місце в княжій роді, стати сильною ногою в своїй землі, дійти могутности і слави.

Коли він захоплював ся християнськими образами й ідеями, в тім промовляла їй до почуття та душевна ніжність і поетичність, яка проявляла ся в сих його настроях. Але самі ці ідеї, і особливо сей християнський аскетизм, його відраза і боязнь перед світом були їй глибоко чужі й несприятливі.

„Нова віра“ не забирала її. Княжна зіставляла ся звязаною всім сством своїм з старим предківським життям, його звичаями і обичаями, настроями і поглядами, якими була взагалі міцно перейнята—як звичайно більш консервативна жіноча половина двору, „Ольжин терем“.

Християнські обряди, які приходило ся княжні сповняти, служби й молитви, не зачіпали внутрішньої, інтимної сторони її життя, як і величезної більшости сього „нового стада Христового“. Княжна також як і воно готова була байдужо й поблажливо ставити ся до нових форм культу, поки він не претендував на сю внутрішню сторону життя. Але трівножно і підозріливо стрепенула ся, коли почула, що під сими зверхніми формами входить якась сувора, неподатна і повблаганна сила, та грозить знищенням і загладою всім радостям життя, які виростали на старім ґрунті, і зокрема—всім її плянам і мріям.

Княжна пробувала суперечити своему приятелю, коли він з захватом оповідав їй якісь християнські історії, якісь аскетичні легенди, в роді Йоасафової. Вона доводила,

що не мудро відрікати ся від світових утіх, даних чоловікови, від усього того, що послас йому доля. Не разумно закопувати ся в темну нечорю від ясного сонця, від веселого лиця світу; зрікати ся богацтва, слави, любови й тікати в пустиню, щоб мучити себе не знати для кого й для чого, без усякої користи для себе й людей.

Вона дорікала йому, що він, потомок славного княжого роду дав потягнути себе вірі, выдуманій для бідлях, худородних і нещасливих, на те щоб їх в гіркій долі потішати й манити надіями на щасте й нагороду по смерти. Всі старі й разумні люде кажуть напевно, що ніякої нагороди по смерти нема, а продовжуєть ся жите тутешнє: хто на сїм світі панував — пануватиме й на тїм, хто був убогим, невільником, калікою за життя — буде ним і по смерти, і тому всі разумні люде шильнують бути щасливими, сильними, славними за життя, щоб свою славу, могутність і богацтво понести й за могилу.

Або знов плакала, обіймала й цілувала його, благаяючи для неї, для її любови до нього покинути такі страшні гадки про те, щоб кинути світ і йти в пустиню. Докорала, що він забув усї давнїйші свої обіцянки й заміри. Що він як боягуз чіпаєть ся за якісь чернецькі вигадки, не чуючи сили в собі, не маючи відваги стати до житевої боротьби за свої права, за батьківський стіл, за княження для себе і для неї. Що він тікає з бойовища, вимовляючи ся якимись монашпми заповідями й життями.

Все се не помагало нічого.

На всі такі міркування княжчя відповідав вивченими тірадами про марність сього світу і про все що жде чоловіка за гробом. І треба признати, що сі його відомости про те, що дієть ся з душею умерлою зараз по смерті, в день третій, девятій і сороковий, що робить вона і се пробуває пізнійше, які утіхи мають душі праведні і як мучать ся душі грішних і за які гріхи,—сі відомости своєю докладністю й богацтвом деталів забивала поясні й дуже загальні понятя, які княжна могла зачерпнути від своїх близьких, що стояли на ґрунті старої віри.

Перекази про мапдрування душі, її потреби і появи близьким, які пробувала вона використати, виглядали як повпразні контури хмар, які тільки нагадують щось і зміняють ся перше ніж попробуєш докладнійше вислідити їх рисунок. Вони не могли витримати ніякої конкуренції з рішучими, категоричними рішеннями перепитими від попа Никити і з повною вірою проголошуваними княжичом. Так само й загальні та пехитрі накази старої морали не могли міряти ся з божими заповідями й науками, точними, деталічними, імперативними, загостреними карами і нагородами, які рецитував він. Старі боги не промовляли так до людей, а липали їм жити своїм розумом...

Так само не помагали докори, благання, нестоїчі.

Навпаки, княжна побачила з жалем і гнівом, що її приятель починає відтягати ся від сих розмов, зі страхом і відразою тікає від її невмищих ласк, немов від чогось страшного, погнубельного, грішного і нечистого. З тем провидішчем, яке дає любов, вона скоро відгадала чужу і дику для

неї психологію, що лежала під сим страхом і відразою. Уяву князяча, перед тим ясну і чисту, аскетичні оповідання наповнила тривожними гадками і страхами про прелюдію жіночу, і він викликав їх в собі власне своїм бажанням їх уникнути.

До того-ж у його становищі приязнь і любов до своєї товаришки дитячих літ була майже одинока річ, котру він міг пожертвувати й зложити на алтар аскетичного самовідречення. З безоглядністю молодости і завзятею прозеліта він спішив спалити на сім жертвенижку одинокую приязнь, яка освітлювала йому дотеперішнє життя, щоб усім серцем належати новій улюбленниці — „прекрасній пустині“.

Княжну глибоко ображала така легковажність, таке відношення. Але інстинкт жінки-опікунки брав перемогу над сим почутєм образу, і душу її обіймало гаряче бажання вирвати приятеля з влади тих злих чарів, що оплутали його. Звільнити від тих темних духів, що грозили не тільки відняти його від неї, але й йому самому затьмити світ життя, відібрати світлу радість, всі втіхи, і вкинути в темну безодню вічного страху перед божими наказами і карами, перед можливістю провини і непростимого гріха.

І вона поборювала в собі почутя жалю й обурення, що підіймалися в ній. Давила в собі гнівні слова і пробувала знову ласкавими словами заспокоїти його. Виявляла цікавість до його улюблених ідей, і навіть нехитро лукавила, щоб приспати його насторожену підозріливість; заявляла своє епохоче тим гадкам, які він висловляв, своє

зацікавив його тими історіями, які він оповідав. Просла його щось оповісти з своїх улюблених історій про царевича Йоасафа, або про старих пустинників і нових подвижників, що виявилися в Києві на Дніпрових горах, в старих таємних печерах.

І от княжна стоїть на цих хорах, з збентеженою душею, придивляючись до фігури цього благовіщенського ангела, що й їй, як мені, своєю ясною молодечею ніжністю пригадує стаття смоленського княжича.

Його нема вже долі між княжими дворами — навіть в великі свята він не приходить до своїх опікунів. Півтора року тому він пішов до св. Дмитрія, просячи старого ігумена Варлаама прийняти його в послух, і той прийняв його. Молодий княжич з запалом віддав ся сповнюванню служб, які йому поручувано. Чим грубійші, тяжші, невідповідні для його високого роду вони здавалися, з тим більшим завзятем він їх сповняв і усильно випрошував у ігумена і старця, которому його поручено, роботи найбільш прикрі й обридливі.

Він usługував в монастирській келарні й пекарні, замітав подвіре, чистив стайню, брав ся пасти монастирську худобу. І йому робило се особливу втіху, коли інші монастирські служки, серед котрих були смерди й холопи, люде записані монастиреви боярами й князями, або такі, що йшли в монастир на легке житє, — брали його на глум, висмівали, зачінали ся з ним і навіть побивали. Гостру радість, яка його при тім обіймала, він стримував тіль-

ки думкою, що може він своєю гордістю й пихою підвів їх на гріх лаяки і бійби, і таким чином немов спасає свою душу їх коштом.

Його руки вкрили ся мозолями від сокири й лопати, котризи він працював, а коліна струпами від неустанних поклонів і всеночного колінного стояння на молитві. Він зблід і висох від постів і малого сну. Лице його завило, шкіра обвітрила ся. Гостра волосіниця натирала йому рани на тілі, які горіли й ятрили ся під час роботи. Але сей біль справляв йому втіху сердечну, і він з радістю згадував слова Варлаама, що тоді тільки як тіло його вкриється струпами і мозолями, буде винищене і витончене,—можна буде йому прийняти на себе ангельський образ і йти в самітне мешкання.

Бо инакше тіло, не ослаблене і не зпичене, возстане зараз на дух, і ворог з подвоєними силами замучить його сповусами і соблазнами в ту хвилину, коли він буде вважати себе вільним від припад світових.

Для того-ж самого, щоб диявол не спокушав його приманами світового життя, велів Варлаам княжичеви кілька разів до року, здіймаючи з себе чорні ризи і вбираючи всю утвар княжю, приходити на двір великого князя, і княжич сповняв се з тим більшою пильністю, що сї відвідини були справді досить тяжкі для нього.

На дворі княжім з жалістю дивили ся на нього, розпитуючи про його монастирське життя. Виходу його до монастиря властво не жалували, бо постриження його усунуло-б одну з хмар на політичній небозводі, і без того

досить захмареним. І так різні княжичі-отичі один за другим виростаючи, простягали руки до своїх отчин, готові збратати ся навіть із самим чортом, щоб вирвати свою батьківщину з рук захланних „старійшин“. Коли-б сей смоленський отич зібшов зі сцени, усунувши ся в чернечий затишок, се було б незле для кнївських політиків. Тому тільки нижня служба, та головно жінки щиро болізували за ним. Але жалість виявляти вважали своїм обовязком усі.

Княжна Предслава чекала петорпляче сих відвідня. Заздалегідь уклала в мислях сильні і впливові мови, котрим вона відхилить свого приятеля від його погибельних плянів. Але сї мови в переважній більшості зіставляли ся невисказаними, і побаченне з княжичом викликало їй полпало не собі більше гнїву й роздраження ніж утїхи.

Він всяко уникав її. Ухилив ся від її очей, дотяку руб, навіть рубця одежі. Ідучи „в світ“ він був весь насторожений, щоб не піддасти якійсь спокубї, но дати чимсь себе потягнути, і не міг сього укрити перед її увагою. Таке боязке і відразливе поведєнне супроти неї, немов якогось сосуда диявольської скверни — сей взагалї підозріливий і ненавистний погляд на жінку, як знаряд чортівської спокуби, який вияснив ся їй кінець кінем з розмов і розпитїв про монаше житє і монаші правила, хвилями викликав у нїй збухи сильного гнїву.

Але вона гасила їх в собі завзятем сильною душею жінки, яка скупила всі сили свого духа на одній метї — виратованню свого вибранця з пут ворожої сили.

Особливо в церкві, в сій обстанові нової віри, що нагадувала їй різні подробиці їх розмов, княжну обступали думки про нього. Ой, чому в неї нема сили наказати розкидати сі чернені гнізда, що мапять людей — як князь Ізяслав звелів розкидати печери за постриження отсього самого Варлаама, що тепер своїми оповіданнями зманив княжича... Воона не могла відірвати свого серця від нього. Її сватали різні князата. Батько і мати па-ставали на неї, аби не марнувала часу, і радили їй то того то другого — особливо королевича угорського, що приїздив сам до Київa на сватанне, і перед тим, ще в малелькості, тікаючи від ворогів свого батька, проживав у Києві з своїм кормильцем.

Він був старший син королів, із себе юнак видний і о-рядний, гарний іздець, чоловік лицарський. Але і його не хотіла княжна Предслава, все ще не тратячи надії вернути собі княжича, нобі він був не пострижений.

Так минуло кілька літ. Вмер старий Варлаам, в старости маститій, перед смертю благословивши свого ученика йти в печери і по двох роках послуху прийняти постриження. Княжич жив в печері великого Пикона, читаючи на голос його книги й приймаючи поучення від великих старців Печерського монастиря. Потім його відпущено в особну печеру — готуєти ся до постриження. Він не виходив нікуди, пробуваючи в молитві й безмолвіі.

Печера його лежала на узгір'ю, в півгорі, серед рідкого лісу недалеко княжого звіринця. З неширокої тераси

перед печерою відкривав ся чудовий вид на Дніпро і його протоки й рукави і незмірні простори задніпрянські, з розвданими серед них селами, і за ними ледво приїтно золотою іскрою загорала ся банька летського монастиря, на місці убиства сьвятого князя Бориса.

Спокоєм і тихою надихала ся панорама. Але молодий монах не позволяв собі навіть нею по довгу тішити ся, боячи ся ліни й праздиости, від котрої йдуть всі похоти і гріхи, і як не брав ся до роботи — до копання і похоті, „зільного рани растения“ — то глїтнувши повітря йшов у свою печерку, викопану колись багато віків тому і тільки розширену та приладжену до монашого життя одним з новіших її жильців.

Коридорець, такий узенький що в стїни його можна було снергти ся розставленими ліжками, йшов вперучуючи ся зілком заворотами, щоб було затишійше від вітру і морозу. Кілька ніш-лежанок служило на всяку потребу — чи за ліжку, чи за стіл. На одній з таких лежанок, накритій дубовою дошкою, спав попередникъ княжича. Грубо-видряпаний в глиняній стїні хрест з написом зроблений ним, служив по нїм памяткою: „Г(оспод)и помози рабу своєму Васяли...“ На сїй дошці спав тепер княжич, прочитуючи на сон кожного дня молитву за душу свого попередника, як духовного опікуна і патрона, певний, що й за його душу буде колись творити ся молитва якимсь незвісним подвижником о Христі, коли його тут не стане.

Виходив він до монастиря і до братії тільки в недїлю, і приносячи звідти з трапези коврижок хліба, ним

годував ся потім цілий тиждень, покріплюючи ся тільки раз на день. Щільно вичитував повний круг депній, а в перервах між поодинокими „чинами“ заморював себе поклонами, прочитуючи псалом за псалмом і по кождім стиху творячи метаніє. І тішив ся, що по таких дні все тіло його, всі м'ускули й сугасти нили й боїли, жадібно просячи відпочинку, і він зашпиль міцно, ледви простягнувши ся на своїй дошці, не можучи прочитати до кінця навіть молитви.

Спав без снів і видінь і був з сього радий, бо „сонне мєчтаннє“ дуже небезпечне для монаха, неспроможного йому протривати ся ві спї, коли він уже не паує над своїми мислями.

Але одної ночі, скоро потім як заснув, він нагло убудєв ся — наче в серце його щось стуєнуло. Хоч було зовсім темно і тихо, він почув, що хтось зявивсь коло нього: сидить коло нього, на краю його лежанки, і се жінка — він чув теплоту її тіла і запах волося.

Була се примара, чи жива істота?

Раптом він відчув, що се була княжна Предслава, її привід певно. Він відчував не чутні слова, які говорила вона, без згуку рухаючи своїми устами, кличучи його в мир і ваблячи на любов женсьєу. Він читав молитву „Да воскресєт Бог“ і хрестив наоколо се місце, де лежав сам, і де сиділа коло нього постать — але вона не зникала. Він пробував перехрестити її саму, але так щоб не діткнути ся її, — і се не померло теж нічого.

Тоді страх почав обіймати його і почуте невпевності. Він читав молитви, і бояв ся, що не зможе дочитати: що йому в молитву влізе якесь хульне слово, яке віддасть його у власть злої сили.

Так він сидів і читав в страху і муці, поки не задніло, і зараз пішов до старця на сповідь. Старець же, розпитавши про жите його в миру, велів йому молити ся за княжну Предславу, аби Господь утихомирив її.

Але тогож самого дня княжич побачив її перед своєю печерою — тільки не в примарі, а живу, і не в нічних привиді, а серед дня.

З Смоленська приїхали бояре з грізними вістями. Князь новгородський розпочав зносини з людьми смоленськими, підбиваючи їх на київського князя, і занесло ся на грізне повстанне. Смоленські бояре, які хотіли тримати ся Київa, приїхали з проектом, щоб великий князь посадив з своєї руки отчича смоленського, оженивши з своєю донькою.

Коли княжна Предслава почувa сої давній свій вплив в такім політичнім мотивованню, ще раз надія збудила ся з її душі. Вона подумала, що сею справою кермує якась стороння сила і кінець кінцем переборе всі перешкоди, яких не могла перебороти вона сама.

Пополудні великі бояре київські думали разом з смоленськими мужами у великого князя, і старий В'єротислав підтримував смоленський проект. Він підносив, що в даний момент смоленські купці не стоять так дуже о торгов-

лю кївську, повгородські впливи можуть легко взяти гору, і не знати чи вдало ся б взрвати Смоленськ з рук Святославичів. Коли Новгород, Смоленськ і Чернігів зв'яжуть ся в оден ланцюх, не легко буде його розірвати.

Інші говорили про нездатність княжича до правління, про його монаші угодобання, але Воротислав не приймав сих аргументів. Князюч, казав він, пішов у ченці, бо йому відібрали дорогу до столу. Нехай він побачить перед собою отчий стіл, і кров заговорить в нім. Таке розумованне Сагатьом промовляло до мисли: тільки біда може загнати князя в монастир. І великий князь годив ся пробувати. Кормилець княжича з боярами й мужами смоленськими мали їхати другого дня на Берестове.

Про се зараз оповіли княжні Предславі і вѣща тішила ся. Тепер вона знала, що незнава їй сила, яка вмішала ся в отсю справу, потрапить все направити.

Вона вприв її княжича з тих недобрих чар чорнорицив і верне їй. І вона рішила сама їхати з боярами на Берестове: вона була певна, що стара княгиня се їй дозволить—вона тримала її сторону кінець кінцем, хоч і наставляла була з тим угорським королевичом. Княгиня могла заснути до рана—аж забілів день, думаючи про княжича, уявляючи його лице, вигляд, слова, і промовляючи до нього різними ласкавими словами.

І от вона їхала конем з стремінними отробами за боярами і мужами, узьким видолиньком з Городу понад Дніпровий беріг на Берестове. Був ясний, лагідний соняшний день. Коні шрхали і винахували годовами, стримані

уділами на сій вузькій стежці, де не можна розіхати ся. Срібні прибори й убори блистїли на тї яскравих одягів. Стрічні люде з приємністю приглядали ся слоу барвистому, роскішному поїздови, і радісний, новий надї настрій володїв далї княжною. Коли нагло Яль коржилець, що їхав на чолї кавальєади стримав раптово коня і закляв так сердито, що всі аж скинули ся! Стремляні отроки носїпили на перед до нього і тут побачили, що так збентежило Яля: просто против них їхав якийсь чоловік на лисім конї. А стрїча з лисим конем була з найвірїйших, всім признаних вішувань неудачі!...

Тут нове замішанне серед людей, викликане процесїєю єпископа в супроводї околєдків, перервало мої фантастичні мрії про колишніх людей.

Людська хвиля, розрухана напором поліцаїв, відкинула мене на бік і змусила уступити ся з головного корабля на лїво, в бічну наву, до княжих саркофагів, і я стояв уже коло сього розбитого грєбівця — єпїлюгу всієї історїї, та згадував його.

Далеко спочила княжна Предслава, під плитами тірїнгсьього абацтва, переживши чоловіка, которого мусїла взяти собі по останній розмові смолепського посольства з князєнчєм.

Слабко мигтїть лампадка в глибинї Дальніх Печєр, кидаючи певірне світло з свого віконця на ікону і дощечку з іменем затворника, козешнього княжича.

А я стою над пустим гробівцем великого князя, котрого перед хвилию бачив серед його пишного двору, і сльози мої непомітно спадають на виглажений віками мрамор, в порожню камісну утробу, як у гігантську слізницю.

І хотів би я знати, кого ошукують вони? Чи тих далеких людей, котрих горе, радість й змагання перенесли ся передо мною в сю таємничу ніч? Чи ті мої далекі літа, коли над мною літали сі образи колишніх богомольців святої Софії?

Вони відьрили ся передо мною, повні солодкої туги й пригани. Але і ся чарівна ніч, що відьривала далекі тіни минулого, не підіймала завіси будучого — тих майбутніх володарів сього неподвижного місця, на яких дивили ся з нехитрим провидінням, провидячи їх нові незнані вам змагання, утіхи і муки, широко відьриті зїниці з Нерушимої Стїни.

Л. Н. Вістник 1913, IV.

Історія сіньори Занети Альберіго з Венеції.

I.

Як відомо, віде дами не вражають так на свою красу і не ніклують ся нею так, як у Венеції. Не кажучи вже, що не жалують ціяких сум на дорогоцінні убори з матерій, міхін золота. Але крім того прикладають особливих старань, що ріжними мастями і секретними способами надати своїй шкірі особливої білості, формам своїм роскішної округлости, голосови своему особливої музикальності. Невільниці, котри привозять туди венеціанські купці з усіх сторін світу, і рянців Константинополя, Смирни й Александрії, приносять з собою секрети, випробовані на дворах арабських каліфів і турецьких султанів, а від ріжних алхимиків, які за дорогої ціни продають ріжні порошки, масти й води, амулети і приворотні коріння, не можна протовпнать ся на ріальто.

Там можна побачити варварійських, перських, індійських і китайських магів, які ріжними чудами викликають здивованне глядачів і при тім накидають свої секрети, обіцяючи своїм клієнткам чари Зобеїди і принади Роксоляни і справді доказують великого чуда, перемінюючи в щі розлоті цехіни свої масти й водички. Благородні сіньори зарівно з куртизантками, які збігають ся тудз з цілої

світу, не жалують потім труду і торисливости, цілими днями висиджуючи на горячій сонці з волосся помащеним тими ріжними мастями, щоб придбати їм найбільш вишукані золотисті відтінки, і мучать себе цілими роками ріжними окладами й припарками, щоб надати своїй шкірі, своїм рукам, своєю лицю ніжну краску, матову білість або гарні румящі.

Одначе мабуть в цілій Венеції ні одна пані не пожадала так горячо красоти собі, не думала так багато і не шукала для того всяких секретів як сіньора Занета, з фамілії Альберіго. Батько її, благородний сіньор, умер дуже рано, в кїпрськїм походї, не встигши зробити собі більшого маєтку, і вдова його зіставши ся з донькою, жила в досить бідних обставинах, відчуваючи се з тим більшим жалем, що благородний рід і посвоячення з значними і богатими фаміліями вимагали від неї зовсім иншого житя. Сіньорина ж Занета, підрісти, ще більше ніж вона, стала відчувати своє прикре положення, дуже бажаючи розкішного й веселого житя.

Тому що тільки виїшовши заміж за богатого і благородного чоловіка вона могла поправити свою долю, вона тільки й мріяла про се. Хоч вона мала кавалера, одного талаповитого артиста по імени Карльо Кривелї, що її любив дуже вірно і горячо, і всяко старав ся заслужити її любов, і сіньора Альберіго була не від того, щоб видати за нього дочку, одначе сіньора Занета не хотїла виходити за нього, бо він не був богатий і не міг їй обіцяти такого житя, якого їй хотїлось. Щоб зробити кращу пар-

тію, вона дуже дбала про свій вигляд, і як дорогі убори її були неприступні, вона сплувала ся нагородити їх недостачу красою свого тіла.

Всі гроші, які зіставали ся від убогого обиходу вдови, вона тратила на різні масти, порошки, на всяких знахурок і алхіміків, випитуючи у них секрети краси. Хоч вона була досить приємна з себе, се її не вдоволяло: вона хотіла краси блискучої і незвичайної, яка зробила б її для всіх милою і пожаданою і притягла б до неї найбільш блискучих конкурентів, з котрих би вона могла взяти найбогатшого і найблагороднішого.

Вічно занята такими гадками вона одного вечера пертала ся, досить пізно вже, від своїх родичів разом з матір'ю, коли недалеко від дверей свого дому надбала якогось чоловіка, що лежучи на камінию тихо стогнав. Побачивши дам, він став благати, щоб вони зацікували ся ним. Він казав, що злодії напали на його, зрабували і покалічили і просив їх дати їм притулок в своїм домі на кілька днів.

— Довго я вам не залежу місця, а за те що ви собі бажаєте, я патраплю вам сповнити.

Він сказав сі слова таким значущим тоном, і виглядав при світлі ліхтарні, котрою дами освітили його, так незвично, що сіньора Занета, повна своїх мрій, стала просити матір сповнити його прошення, думаючи, що може тим справді дійде сповнення своїх бажань. При помочі служниці вона запровадила сього чоловіка до своєї господи.

Він виглядав як чужоземець, подібний до індійського або перського алхіміка, про яких була мова. Був дуже старий, чорний, худий, з блискучими, запаланими очима. Мав очевидно зломану ногу і цілий був покрівалений. Але коли дами хотіли післати по хірурга, щоб його обійшов, незнайомий подякував за турботу і сказав, що не потребує ніякої помочи, а просить тільки осібної комірки, коли можна, і декільх річей—як води, соли, кількох углів і таке пльшс.

Волю його сповили, і він зістав ся на кілька днів у сіньорі, зрідка показуючи ся з своєї комірки. Рани його й каліцтва гоїли ся справді незвичайно скоро без усякої помочи, а сіньора Занета, попробувавши підглянути, що він з собою робить, не бачила нічого більше як тільки, що він лежить горілиць долі, а на грудях його стоїть миска в якій тліють углі, бурить ся дим, а він робить руками яксь знаєи над тою мискою і щось потику шепче. Се переконало сіньору Занету в тім, що се якийсь індійський маг.

По трьох днях він вийшов з своєї комірки зовсім здоровий, без сліду каліцтва, і сказав:

— Благородні сіньори! З того що я так скоро вигоїв собі рани, які ваші лікарі гоїли б цілими місяцями, ви можете зміркувати, що я дощо можу. Прому мені сказати, що ви собі бажаєте, аби я міг вам відплатити за ваше милосерде.

На се сіньора Альберіго сказала, що вона не бажає нічого крім щастя своєї доньки, а сіньора Занета застидавши ся сказала, що вона хотіла б бути гарною і ви-

кликати любов в мушпах. На се той чоловік, пильно придививши ся до неї, сказав, що може сповнити її бажання, і зробить для сього потрібні масти і натирання, до чого потребує деяких, не мудрих одначе знадобів. Коли йому принесено ті знадоби, він замінувши ся в тій же комірці, виготовив кілька родів натирань і помад, які й передав сінборі Занеті, поучивши, як належить їх уживати. Запевнивши, що вони зроблять її дивно гарною і всім пожаданою дамою, він попрощав ся й пішов.

II.

Сінбора Занета була нетерпелива випробувати ті нові помади, полишені ним, і зараз приступила з великим завзятєм до їх уживання, з усіми тими порядками, які їй наказав той чоловік. Не жалувала на те ні часу ні труду, і справді скоро помітила значну зміну на ліпше в своїм вигляді і в поведінню з нею кавалерів. Давнійше вона не звертала на себе уваги. Тепер же, коли їй приходилось показувати ся чи в церкві, чи під час процесії, чи взагалі де годить ся показувати ся благородній дівчині, вона великала подив і незвичайні похвали, і молоді нобілі шукали нагоди її побачити й звернути на себе її увагу.

Відний Кривелі ще більше вилазив з шкіри, щоб здобути її ласку, але се йому дуже мало вдавало ся. Сінбора Занета з замилуванням слідила, як росла репутація її краси, які великала похвали і компліменти. Приймала розкішні серенади на свою честь і ждала блискучої партії.

Справді, багаті і родовиті нобілі оден за одним шукали її руки, і нарешті по деяким ваганню вона прийняла

сватання одного з цих конкурентів, з славної фамілії Льюреданів, дуже добре вихованого і гарного з себе кавалера, до того сироти, що сам розпоряжався своїм маєтком. Відирававши блискуче весілля, він вивіз свою молоду жінку в свій маєток коло Конельяно, де мав гарно уряджену в'ю, щоб тут на свободі, далеко від завистливих людських очей розкошувати в своїм щастю. Тут прожили вони кілька тижнів, уживаючи сільських приємностей.

Але що нерозділене щастя людям звичайно здається тільки половинною щастя—коли ним не можна похвалитися перед людьми, особливо ближніми знайомими, то муж сеньйорі Занети скоро забажав запросити до себе в гостину одного з своїх приятелів, сеньйора Франческо на ім'я. Сеньйора Занета не противилась цьому плянови, сподіваючися, що приїзд молодого кавалера внесе ще більше утіх в їх сільське життя, а молодий кавалер був рад ближше пізнати жінку Льюредана, багато чувши про її красу, і не дав себе довго просити.

По приїзді його проводили час в забавах, в ловах і веселих трапезах. Льюредан не переставав розспілати ся перед своїм приятелем в похвалах своїй жінці, її красоті, манерах, співу, розмовах. Франческо радо притавував йому і додавав до його компліментів своїх, але скоро помітив, що красота і мила вдача сеньйорі Занети починає його самого забирати за серце і він уже не радісним, а завистливим оком дивиться на щастя свого приятеля. З дня на день, з години на годину сей любовний полонінь обіймав його все більше і він не міг і не хотів його зносити, знаючи, що

з усіх почувань людських любов найбільш уперта і зла і всякі силзування її загасити навпаки тільки розжарюють її.

Боячи ся, що стараючись подавити свою любовну жагу, він тільки даремно знищить своє життя, він рішив ся ужити всіх способів, щоб її заспокоїти. Раз зіставши ся сам на сам з сіньорою Занетою, він кинув ся перед нею на коліна й признав ся в своїй любови, що він не може без неї жити. Просив покинути свого чоловіка й утікти з ним, обіцяючи свою любов і вірну службу і всякі утіхи, більші ніж вона мала у свого чоловіка і грозячи навіть великим нещастем.

Сіньора Занета, котрій з початку подобали ся залицяння Франческа, тепер встрашила ся такої бурхливої його пристрасти і старалась усякими резовами його опам'ятати. Але се нічого не допомогло. Франческо ледве переміг себе, щоб не зрадити ся перед приятелем, але спішаючи, щоб сіньора Занета не відкрила сеї пригоди чоловікови і не утруднила тим цілої справи, він тогож вечера заколов Лоредана. А сіньору Занету закутавши плащем наповним дурійкою, від котрої вона стратила зараз всяку притомність, відвіз з своїми слугами в пограничний з Романьсю замок свій, де держав її в глибокій тайні, не допускаючи до неї нікого.

Прийшовши до себе і зрозумівши що стало ся, сіньора Занета з початку дуже плакала і жалувала за своїм чоловіком. Але що Франческо був гарний кавалер, кращий від всякого чоловіка, і дуже її любив і робив всякі приємности, тож вона скоро помирала ся з своєю долею.

Одначе в тім замку довго з ним їй мешкати не прийшлося. Своєки убитого підняли велику історію, стали розшукувати Франческа, і він спасаючи свої голови, утік з сінорою Занетою до Романьї, котрою правив приятель його повійного батька маркіз Гвернеро.

Франческо відкрив пред ним усю справу, виправдуючи ся тим, що однаково не міг жити без Занети, і маркіз обіцяв узяти його свою опіку й оборону. Він умістив його в своїй палаті й просив його з сінорою Занетою до свого столу.

Коли Франческо явив ся з нею при обіді, всі гості були очаровані її незвичайною, блискучою красою і милою манерою. Коли ж по обіді прошена маркізом вона взяла гуслі й заспівала дзвінким голосом сонет, котрий сама уложила про безжалісного амура:

Безжалісний амур, дитина примх і жалю,
Не знає краю злих своїх забав...

маркіз був так схвилюваний, що не міг укрити глибокого вражіння, яке зробила на нього сінора Занета.

Що день не дійшов до кінця, як він уже чув, що ніяким чином не може обійти ся без неї й зіставити її у власти Франческа. Вечером він віддав своїм слугам наказ арештувати Франческа за убийство вчинене ним в заприязноній Венетіанській області, сказав розібрати з нього всю одезу аж до сорочки, і перебравши ся в його одезу, прийшов до Занети і зістав ся з нею, користаючи з того, що в покою було зовсім темно, і Занета прийняла його за Франческа. Коли ж рано, побачивши, злякалась і стала

плакати та горювати, маркіз став її страшпити, що Франческо за убийство своє мусить бути відданий до Венеції на муку і кару. і вона з ним, як учасниця—коли не схоче лишити ся з ним. Коли ж буде сновнати його волю, обіцяв їй усякі втіхи в Римі, куди виборав ся з нею вліхати зараз.

І так Запета збештежена і настрашена всіми тими бідами, які спадали на нього, покорила ся йому, а скоро і потішила ся, коли маркіз, щоб утікти з своєю дамою з очей жінки і всього оточення, справді вибрав ся з нею до Риму. Він оточив її добірною службою, багатою обстановою, і в Римі, де взагалі не дуже розпитували, хто з якою дамою показуєть ся в світі, бував з нею на всіх святкуваннях, процесіях і забавах. Сіньора Запета мала гарних колей, роскішно вбраних пажів, і тішлась знову тим подивом, який в усіх викликала її краса.

III.

Трапило ся одного разу, коли вона сиділа підчас якоїсь процесії в ложі, роскішно вбрана й освітлена сонцем, що грало яскраво в її золотім волосю, яке пишню відбивало від білої кожи,—впала вона в око папському Гонфальоньєрови і родичеви Ренієро, котрому належало все правління в державі папській. Бувши великим знавцем жінок, він мусів признати, що ніколи не бачив такої дивної краси, і не прививши чого небудь собі відмовляти, зараз же постановив добити ся любови сеї прекрасної дами, до котрої запалав вогонь в його серці.

Поручивши своїм шпіонам розвідати ся досконально все про сю даму, він скоро довідав ся, що памістник з

Романї відібрав її від понецького кавалера, котрого беззаконно видав до Венеції на муку і смерть. Розвідавши ще деякі прогрішення маркіза і збільшивши їх в кілька разів, він все те подав до відомости папі, виправдуючись перед собою тим, що для задоволення своєї любови до прекрасної сіньори не годить ся йому спинятись ні перед якими способами.

Описавши перед папою маркіза як посуд всяких злочинів, він добив ся, що його арештовано й посаджено в замок Ангела, сам же з'явив ся до переляканої сіньори Занети, і висловляючи своє спочуте нещастю, яке впало на неї, великодушно обіцяв їй свою опіку і поміч, поки маркіз не оправдаєть ся в тих обвинуваченнях, які піднято против нього. І так вона зіставалась якийсь час в тій же вілі, де мешкала з маркізом—тільки мессер Ренієро оточив її своїми слугами, які давали сіньорі дуже сумні відомости про долю маркіза, а свого пана вихваляли під небеса. Сам же Ренієро не залишав її відвідувати, і як був дуже делікатним кавалером, став подобати ся їй своїм поведженієм. І так нарешті виявивши їй свою любов, без великого труду прихилив її до себе, і тішачи ся з своєї побіди, поспішив її вивести дальше від людських очей і подібних йому інших аматорів жіночої краси.

І так оселивши ся над морем в гарній і багатій вілі в околиці Гаєти, він потішав свою даму різними утіхами—музикою, прогулками, й одного дня урядив морську забаву. Багато прибраною баркою, посадивши на ній музиків, співаків і всю службу домашню, він виїхав з ними в море,

і тим часом як музик, посажені ззаду, по черзі з лютнистами, які акомпаніювали співакам, вигравали різні гарні річи, сіньора Занета з Реніером сидючи за наметом, слухаючи їх, нагороджували оплесками й словами похвали. Море стелило ся гладко і вітер попутний поганяв їх барку. Непомітно вони досить глибоко зайшли в море слідом за сонцем, що западало на заході, — коли раптом помітили галеру, яка дуже швидко пошла ся їм на зустріч. Затрівожені корабельщики зачали завертати барку до берегу, але се була даремна річ—галера посувала ся далеко скорше й перерізавши барці дорогу наблизилася до неї.

Се були корсари славного варварійського ватажка Піміна. Підійшовши до барки, вони зачепили її гаками і перекинувши сходні винули ся на переяканих слуг Ренієра. Настрашений Ренієро словами і знаками показував свою готовість дати дорогий викуп за себе і свій двір, але Піміно, побачивши сіньору Занету, закричав, що він не бажає ніщої здобичі й нішого викупу як сю прекрасну сіньору Мессер Ренієро хотів її боронити, але Піміно ударом ножа відразу зробив йому кінець і взявши на плече сіньору Занету, яка з переяку зоміла й лежала як труп, переніс її на свою галеру й лишивши барку вів як скорше плисти в варварійську сторону.

Приїхавши до свого міста, Піміно оселив сіньору Занету в своїм загороднім маєтку, придавши їй італійських служниць, з котрими вона могла б розмовити ся, та через них і безпосередно, знаками й різними слівцями, котрих від них навчив ся, намовляв сіньору Занету, аби покорилася своїй

долі, від котрої однаково не може утікти. Та й справді досягнув своє.

Сіньора Занета заплакавши на свою долю, котра протягом яких півроку перемінила їй уже п'ятьох чоловіків, пожалувавши на свою нещасливу красоту і принадність, через котрі вона перелітала як який мляч з рук до рук, або яка чаша з затроеним солодким вином, котра кінець кінцем всякому посідачеві приносила по короткій утісі й пасолоді нехпбну жалісну погибіль,—кінець кінцем рішила покорити ся своїй долі.

Тим більше що Піміно, хоч і невірний, був дуже гарний мущина, в повноті сили, лицарської вдачі, і вмів її дуже сильно і палко любити.

Сіньора Занета почала вже була забувати свої печастя та знаходити певні приємности і в своїм новім положенню, а не передчувала нової зміни в своїм житю.

IV.

Тим часом відомости про незвичайної краси даму, привезену Піміном, від товаришів його остальної екскурсії почали ширити ся між людьми, аж дійшли до варварійського султана Солімана й зацікавили його. До того прилучило ся, що будучи одного разу на ловах з соколами він наїхав на вілю Піміна й опинив ся в сусідстві альтанки, що стояла серед гарної поляни, над ясним потічком, що протікав серед її.

В густих кущах білих і червоних роз почув він гарний жіночий спів, що розносив ся серед пахощів квіток. Здивований спитав ся свого візира, хто може так спі-

вати, й дістав відповідь, що се співає італійська дама, привезена з моря Піміном. Тут на думку йому прийшло все, що він перед тим чув про сю даму, її почувану красу і делікатні манери, і він не міг довше стримати свого бажання її бачити і нею володіти.

Зараз післав своїх арґузіїв, щоб узяти ту даму з її слугами і відвезли до його сералю, самого ж Піміна зараз приставили до нього, як переступнича, винного в затягненню морської здобичі, від котрої він має давати султанові найкращу річ, котру той собі вибере. Піміно виправдувався, але виправдування нічого йому не помагали; його вкинули в глибоку яму, а через два дні відрубали голову, щоб не наробив султанові якогось клопоту, тим більше що султан уже й давнійше побоював ся його.

Сіньорі Занеті віддав він до мешкання найкращу свою палату, що стояла серед прегарного саду з померанців і лимонів.

Вона вся була вложена на перемену рожевим і зеленим мормором в пояси. Серед подвіря обведеного кольонадою, був великий фонтан, окружений чотирма львами і обнесений грядою найкращих квітів. В стрімких вежах, що підіймались на рогах вілі, мешкали голуби найкрасивітійших, різних чужоземних пород, і коли вони злітали до фонтану, пили і купались в його струмках, розбрискуючи краплі їх у повітрі, се було видовище, краще якого трудно собі щось уявити.

Коли султан другого дня по тій пригоді відвідав в сій палаті, серед усєї тої краси сіньюру Занету, він при-

знав ся, що вона перевищила всі його сподівання. Він подарував їй дорогоцінне намисто з рожевих діамантів і корону висаджену шафірами і брильантами, представив до неї найкращих танцюниць і співачок, щоб її розвеселили, зробив її своєю першою жінкою і став проводити з нею весь свій вільний час.

Се викликало страшне завірушення на дворі. Васалі султана були невдоволені—взяли сторону його старших жінок і їх синів і просили його з початку по доброму, щоб він не відставляв своїх старших жінок і не давав перед ними першинства новій певільниці. Але султан нічого не хотів слухати, зачарований красою сіньори Занети і бажючи здобути її серце, для чого дійсно мусів прикладати великі старання, бо був з себе зовсім негарний і старий, маючи вже дорослих дітей.

Тоді дворяне взяли ся намовляти старшого султанового сина, щоб підняв повстання на батька і захопив власть для себе.

Щоб легше його подвигнути до цього, вони знайшли вірну дорогу. Розпалювали його оповіданнями про нечувану красоту сіньори Занети, доказуючи, що ся гарна певільниця повинна б йому належати, а не старому його батькови. Нарешті ж дали можливість побувати йому, самому передягненому, в палаті сіньори Занети і побачити її зблизька.

Се мало бажаний наслідок. Сіньора запалила огнем серце султанського сина, і не бачучи иншої можности добути її для себе, він в ночи з найблизшими своїми повірниками

прийшов до прибічної сторожі, що охороняла покої його батька, і закликав їх до повстання, роздаючи багаті дарунки і обіцяючи в будучности добичливі війни й великі багатства. Військо, знеохочене довгим спокоєм, в якому було жити під панованням старого султана, радо відповіло на заклик його сина.

Тої ж ночи євнухи вийшли до опочивальні старого султана, де він спав з сіньорою Запетою—зараз на місці, при боці її, його здушено. Передлякану сіньору поспішили заспокоїти, і по правді кажучи, вона не дуже засмутила ся від такої заміни старого султана його молодим сином. Молодий султан був чоловік лицарської вдачі, гарний в себе й привітний в обходженню, зручний в кінній їзді й турнірах. Він обсилав сіньору Запету всякими знаками своєї любови й велів побудувати для неї нову палату на морським березі, де вона могла бачити море і всі галери й кораблі, які приходили до варварійського берега з італійської сторони.

Але спокійне життя таки не давалось їй. Повстання вчинене молодим султаном не всім подобалось, і різні амбітні васалі його задумували покористуватись сим для себе. На чолі їх став найбільш воєнний з них, котрому вбили в голову, що йому, як найпершому лицареві варварійських країв, належить дорогоцінний трофей, забралий тиранами у Піміна.

Він пачав велике військо в Єгипті і з ним розпочав війну в молодим султаном. Його висланці підбурювали його підданих, доказуючи, що він, молодий султан,

показує себе зовсім поздатним до панування, віддаючи весь час свої забавам з пенівливицею. В рішучій битві його військо покинуло, перейшло до повстанців, і з тріумфом ввело еміра до столиці. Молодого султана повішено на воротах тої вілі, що він побудував для сіньори Занети і тільки що обновили з нею, і першим ділом в ній справлено бучне і гучне весілля його переможцви, новому султанови з сіньорою Занетою.

V.

Вісти про єю усобицю, яку звели між собою певіріні задля християнської дами, розійшлись по християнських краях і викликали багато зацікавлення. Про неї складали пісні й романи.

Молодий син імператора латинського був захопленний сими оповіданнями, й тими пишними похвалами, які сі поети й прості писави розсипали красоті тої дами, котрої вони ніколи не бачили і котру вони надіяли через те всіма тими чарами, які кождий з них пайбільш цінував в жіпці.

Сей молодий чоловік, котрий у тім часі носив титул дукі атенського, був кавалер сміливої й рішучої вдачі. Він узяв собі в голову видерти з рук певіриних прекрасну даму, за для котрої вони обривали собі голови, та вернути її в християнські краї.

Знаючи добре велелюдність варварійських країв і зовничість їх людности молодий дук не вважав можливим осягнути свій замір великим пасмим військом, а покладав усе на відвагу, оборотність і здібність найбільш

них товаришів, котрих почав набирати між дворянами і військом своїм і свого батька, та розсплав для того ж довірених людей до иньших місць.

Відважна, лицарська мета і надія на багату здобич стягнули до нього найбрацких лицарів з Італії, Франції й Англії. Заставивши у банкірів свої клейноти й доходи, він вибравсь невеличкою, але дібраною експедицією на трьох кораблях, і вони з божевільною відвагою під час мусульманського свята байраму ніким не помічені напали на столицю Варварії й счипивши різню в ній, багато стративши своїх, встигли заволодіти султанськими скарбами, випустили невільників і з тріумфом відіхали перше, ніж невірне військо встигло зібратись.

Найдорожчим клейнотом, котрим удалось їм поведичатись з тої побіди, все таки була сінюра Занета. Всі подивляли її красу, її поставу, її голос, її манери. Молодий дук аї всі благородні кавалери були закохані в ній без памяти оден перед другим служили їй.

І вона щиро і радісно тішилась, приймаючи всі ті компліменти й послуги. Раділа, що вирвалась з невірних рук між таких благородних і гідних лицарів. Особливо ж вабив її до себе, і своїм високим походженням, і лицарством, і своєю красою молодий дук. Справді від намівки до підшви ніг був він лицарем без скази і хиби. Був високий на зріст, з гарним кольором лица, з буйним золотистим волосем і приємним виразом уст. Занета з приємністю думала, що він матиме перше право на неї і певне не залишить зіставити її собі як найкращу частину здобичи.

Уява її малювала різні привабні й розкішні образи будучих утіх, не передчуваючи страшного удару, який ще раз готувала їй небезпечна краса.

Коли кораблі їх спинились в дорозі, щоб набрати води на пустім острові, і все товариство: лицарі, бранці, корабельщики покріпили свої сили, пішла весела забава при чарах вина, при співах і оповіданнях про сю успішну експедицію, і в розгорячених вином серцях спалахнуло пожадання і гнів.

Коли молодий дука посадив коло себе сінюру Занету і дав до зрозуміння, що він вважає її своєю, як свій побідний трофей, против цього підняв ся гамір серед залюблених кавалерів, а молодий французький князь не памятаючи себе кинувсь на свого товариша і вождя й пробив його стилетом, змішавши його кров з вином. Тоді піднялись також інші кавалери, і вже не памятаючи, чи вони б'ють ся за даму, чи мстять за убитого сеньора, вони бились і різались, спянілі від вина й запаху крові. Великий страх огорнув усіх від такого видовища, коли на їх очах падали від своєї ж руки благородні лицарі, котрих доля тільки що охоронила від ворожої-мусульманської руки. І коли їх крики, осяматання і проби розвести бійку зістались даремні, вони рішили кинути їх і облишити як найскорше сей остров, що показав ся таким погибельним для них.

В тім і сінюра Занета кинулась також тікати з іншими, аж раптом почула, що її вхопили сильні руки і вона опинилась на чийось плечах. Се в першу хвилину не бу-

ло їй непріємно, бо з схвилювання вона не чула вже сили бігти, і боялась що хвиля власти й бути покінченою. Але коли вона трохи заспокоїлась, жах і обриджене її огорнули, коли вона розглянула, хто само її несе. Це був корабельщик, котрого вона запримітила вже перед тим на кораблі, тому що він так жагучо придивлявся до неї. Він був страшенно брудний і незграбний, обридливо неприємний, широкій і низькій. Його тіло випляляло незвичайно велику силу, але в нім майже не було нічого людського. Він виглядав скорше на велику мавпу з варварійських країв, ніж на чоловіка.

Коли сіньора Занета усвідомила се собі, вона почала термоситись і битись в його руках і благати, щоб він пустих її. Тоді він поставив її на землю, і більше рухами ніж словами, говорячи ликою італійською мовою, пояснив їй, що дуже її любить, ні в яким разі не пустить і задавить її власними руками, коли б побачив небезпеку її втратити.

Пояснивши їй се доволі коротко й виразно за помічю рухів, він знову навалив її на себе як мішок муки і видимо зовсім не відчуваючи тягару, швидко знову побіг до берега.

Добігти до свого корабля, він повідганяв від нього погрозами й ударами всіх сторонніх і зіставивши лиш кількох своїх помічників, вірности й послухови котрих зновий зв'язав ся, зараз вслів їм відпливати, і незадовго вони були вже в отвертій морі. Коли ж сіньора Занета пробувала ще тут пручатись і молитись, щоб її не

рухав, він вхопивши її за пояс підняв над водою і держав доти, доки вона не затихла в смертельнім страху і не покорилаь його волі.

VI.

Корабельщик відвіз її до Леванту, до свого двору, що мав коло Сестрі. Се було розбійниче піратське гніздо, де він проживав в періоди зимових бурь з своїми вірними помічниками й невільнянками, уживаючи своїх достатків. Воно стояло на пустім безлюднім березі, окружене стінами, з котрих вивратись було неможливо. Товариші корабельщика були такі ж грубі й суворі люде, як і він. Одиноким їх занятєм було пити вино і грати в кости. Гра звичайно кінчалась бійкою й криком, від котрої у сіньора Залети від страху терпла шкіра.

Вона з розпунки пробувала молитись і обіцяти Мадоні ріжні жертви, коли вона її визволить з сеї страшної неволі такому грубому сотворінню як її корабельщик. Все се одначе мало помагало, і сіньора Залета вже почала тратити надію на краще жите, коли нагло прийшло її визволення.

Одного дня, коли вона ще спала в постілі, після довгої безсонної ночі, котру вона мусіла ділити з сими розбійниками, вона крізь сон почула коло себе якийсь рух і розкривши очі побачила одного з молодших корабельщиків, що щось метушивсь коло її постіли. Вона хотіла крикнути на нього, але він дав знак їй мовчати, й знаками пояснив їй, що старий корабельщик удушений, та рухами ж показав, щоб вона потиху виходила з хати на волю. Вона послухала його, не здаючи собі справи, і тіль-

ви потім пригадала, що він взагалі ніколи не говорив, бо йому виїнято язика.

Зрозумівши, що він задля неї задавив старого корабельщика, скориставши з того, що той загадав иньшим товаришам їхати до сусіднього містечка по муку, сіньора Занета зібрала найпотрібніші свої річі, вийшла з двору через фіртку, що він відкрив для неї, й вийшла на дорогу. Була тепла суза погода, йти було добре, і сіньора Занета тішилась своєю свободою.

Тому що німий не міг з нею говорити, вона могла на свободі подумати про своє життя. Коли ж вона так пригадала собі всі пригоди, які пережила за той недовгий час, відколи вийшла заміж, вона зжахнулась від гадки, скільки нещастя принесла їй та любов і пожадливість, яку вона викликала в людях, і їй стало страшно, що йдучи в світ між люде, вона може знову стати такою забавкою їх і переходити з рук до рук, не маючи навіть своєї волі. Їй стала противна тепер й її краса, котрої вона так пожадала, й її гарне тіло, котре викликало у всіх такі пожадання.

Тим часом як німий пробував звернути її увагу і знаками пояснити їй свої гадки, вона удаючи, що не розуміє його, обдумувала далі своє становище, напружуючи всі свої мисли, як тільки може жінка в небезпеці. І так побачивши недалеко перед собою монастир, вона скорб уложила собі зручний плян, який і перевела щасливо.

Спививши ся при брані, вона показала знаками, що хотіла б зайти, щоб помолитись і подякувати Богови за

своє визволення. Коли ж нічий став показувати, що без неї він далі не піде, показала йому знаками сусідню австрерію, радячи тим часом перекусити. Сама ж війшовши до церкви, пошукала собі сповідника. Оповідни йому дещо з своїх пригод заявила своє бажання сповняти свої обіцяння Мадонні і просила тільки помогти їй утікти від того небезпечного охоронця, що її чекає при брамі. І так як Мадонна справді могла її пожалувати по стількох нещасливих пригодах, то сповідник, доложивши отцеві пріорови і прийнявши жертву сіньори, справді випровадив її другою брамою монастиря на иншу дорогу, а потім німого справили в зовсім инший напрямі.

Таким зручним способом сіньора Занета опинилась парешті на свободі і пошукавши собі в судсіднім місті відновдних товаришів подорожи, пустилась з ними через Реджіо, Мантову і Падову до Венеції, й прибула туди щасливо і без пригод, через два роки після того як мусіла тікати звідти по смерті свого чоловіка.

Не без труду знайшла вона свою матір, в доволі біднім мешканню коло Мадонна del Orto, і довідалась від неї про прикрі пригоди, які впали на неї після того, як сіньора Занета зникла, полишивши чоловіка свого заколотим на в'язні. Її вважали спільницею убийства сього знатного нобіля, і тільки згодом виявилась дійсна історія сього убийства, коли з Романї привезли арештованого провинника, сіньора Франческа.

Літа одначе вигладили сі прикрати в спогадах і сіньора Альберіго з великою радістю привитала свою доньку, про-

котру давно пропав усякий слух. Жалувала дуже і звинялась, знаючи її замилування в багатстві й роскоші, що не може їй дати у себе кращого і достатнішого мешкання, тому що мусіла пустити й останки своїх засобів, вклинаючи свою голову від неприємностей після її утрати, а після того як викрито дійсного провинника, своєю її зятя не подумали чимсь нагородити матір своєї невістки, котра нарадила їм стільки лиха своєю красою.

Але сінюра Занета тепер була вдоволена і смирна. Чи довга подорож і роздумування її змінили, чи прийшов на решті край її бажанням, котрі були сповнені аж надто і до неохоти, — тільки вона значно відмінилась у своїх уцодобаннях і замилуваннях.

Вона більше не думала вже про роскошні палати, пишні виїзди, убори й виставці слуги, дуже охоче помагала дома своїй матері і дуже перадо показувалась поза домом. Коли ж її старий обожатель Кривелі, довідавши ся про її поворот, просив позволення знову показуватись у їх домі, а далі запитав, чи не міг би сподіватись від неї більш ласкової відповіді, ніж які чув раніше — тому що сам він її не міг забути весь час і для того зівставсь далі нежонатим кавалером, то дійсно смирна разом почув приємнішу для себе відповідь. Через півроку по своїм повороті сінюра Занета вийшла нього заміж і провела з ним довге і спокійне життя, вповні вдоволена тим достатком, котрим сінюр Кривелі, будучи дуже добрим і шановним майстром, міг їй дати, і не бажаючи півних

иньших богатств і пишнот, після того як зазнала всіх тих бід, з якими вони бувають звязані.

Краса її вже більше не чинила її бід, після того як вона вже не привязувала до неї такої ваги, і так в спокою і задоволенню провела вона своє життя і шановно скінчила його, окружена своєю сімєю.

1914.

Біжниця в Зомерберґу.

Зомерберґ, маленьке глухе швабське місто, має дві „слави“, зазначені в Бедекері— „камінь з римських часів“ і „біжницю в чисто-мавританським стилі“.

Камінь як камінь, нічого за собою не має окрім по-божно виголошеної сторожем фрази, що се „камінь з римських часів, правдоподібно з кріности, як здогадується професор Бледемахер“. А що всі камені, включно до тих, які нестимо собі під ноги переходячи через болото, або при тяжкій оказії шпурляємо на собаку, — всі походять з часів значно старших ніж римські, тож римський час сам оден не приносить каменеві ніякої спеціальної поваги, а в уськім разі не так велику, аби йти на нього дивити ся.

Але біжниця варта всякої уваги.

Се чиста романтична поемка! З такою глибокою погородою для світової тривіальности тікають від землі її струнки, граціозні кольони. Такі незмірні перспективи в царство неможливого відкривають її сміло зачеркнені розкішні розети. Радістю екстази дишать білі мармори її фасади. І дивно вирізняєть ся на тлі їх темно пурпурова пляма на білосніжнім поді—червоний, попсовий камінь, капризом будівничого вложений в центрі фасади, як зло віща краплина темної крові на білим лиці дівчини.

Сторож біжниць оповідає, як уміє, досить інтересну історію завязну з снм каменем і з будовою сої біжницьі...

* *
*

Коли богатий зомербергський ляхвар Інгельгаймер, виираючи, записав весь масток па побудованне нової біжницьі, розписаний був всякурс на пляни, і між ріжними старшици, більше або меньше голосними вже будівничими подав свій плян оден молодий майстер на ймя Марк Фегер, снн майстра мулярського з Р.

Був се фантаст, поет і патріот, які тільки стрічають ся в Ізраїлі давнім і повім.

Єврейський парід, як звичайно признають, має дві душі. Одна плаче над руїнами Сіону, прислухаючи ся до тихого ровоту органів розвілених над вавилонськими водами й вимолує у Єгови світлу долю для Ізраїля. Друга, глуха й німа для всього, що не може бути взате мірою, вагою і рахунком, формалістичними обрядами заворожує все що відзиваєть ся до неї з - поза них і з золота та срібла будує міцну вежу пановання над сучасним світом. Звичайний нересічний Єврей шість днів на тяздень живо сею другою прозаічною душею, і тільки сонній віддає тому фантастичному, ідеалістичному елементови. Але бувають одиницьі, які весь вік і всею істотою своєю нероздільно живуть тою першою, мрійливою й екстатичною душею, і таким був власне сей молодий Марк.

Дитиною, тихий і несмілий, він затримуючи дух, слухав оповідання старих про минулу славу Ізраїля. Потім по розгниаючи сннии сядів при левевнім світлі дня, що

з узької улиці притьмюним промінням падало крізь дрібні, різнокольорові шибки закратованого вікна, і вчитував дивні дива з товстих фоліантів в темній шквірі з грубими мідяними застіжками.

Як сновида, живучи серед мрійних образів, які послили ся перед ним, худий і довгий, неприказно блубав він, переживаючи хвилі то екстатичної радості героїчних часів свого народу, рука в руку з великими людьми зброї чи духу,—то прибитий і унокорений невимовно гіркою і гострою свідомістю упадку й пониження.

Переживання його були тим живійші й сильнійші, що він з пієти не діяв ся ними, пієтому не оповідав того, що думав, чого бажав. Що найбільше — він питав, але ніколи не розповідав. Не вводив нікого у внутрішнє царство своїх почувань і мрій, повне величних образів, які то наповнили душу радістю близькою до божевілля, тає що вона виривала ся з грудей як птаха, щоб у малі ока облетіти вселенну,—то пригнобляли її, привалюючи граїтовою скелею пудьги і безвихідного смутку.

Чим далі одначе тим більше сі мрійні образи втілялися для нього в форми плястичні, в елементи штуки, в різьбу і архітектоніку.

Стружка кольона була для нього образом свободного, радісного пориву в позне краси і насолоди жите.

Широка і плоска арка — образом приспособлення і поневолення, невольничої резігнації й отупілости.

Низенькі пукаті пілястри, що підтримували луковату аркаду, знаменували прозаїчний елемент, занурений з голо-

вою в матеріалістичні клопоти життя, тим часом як гостроверхі луки характеризували гармонійно урівноважені натури, що вмели віддавати світове світові і Боже Богови.

З своїм альбомом під пахвою Марк блував не раз цілими днями вузькими-улицями свого рідного міста, спиняючи ся там перед сміло зарисованою лінією возі, там перед незвичайно теплим топом фігури, наданим їй несподіваними ефектами столітніх впливів вохкості й сонця.

Довгими годинами пересиджував в старій біжниці, творі славного Менахема, просторій і ясній, і слідив, як різні деталі її внутрішнього вигляду звязуючи ся давали певні настрої: тужного роздумування над минувшиною і сучасним життям свого народу. Туги світлої, ясної, яка не пригноблювала, а наповняла якимсь тихим спокоем. Зовсім инакше як вузька і темна біжниця над дольшим ринком, обвішана старими корогвами. Та переймала містичним поривом, бажанням саможертви, страждання і муки, гострої й солодкої.

З трепетним серцем закрадав ся він часто в католицькі церкви, наповнені таємничою мракою, що боролася з світлом, пропущеним через мальовані вітражі, і солодким духом від каддила.

Сей солодкий, незвичайний дух, що наповняв і пересякав усю внутрішність церков, робив на нього враження якоїсь ворожої, облесної сили, могутчої, а злобної, що своїми чарами зводила чоловіка, вириваючи його з світлої атмосфери реального життя і пхаючи на бездорожжя оргіастичного божевілля. Вона страшила й вабила його, і розглядаючи пишні,

Й надмірно яскраві образи вітражів, одноманітні статуї святих, потемнілі мальовання олтарів і багаті золочення наметів, він схилював ся спіймати й відгадати сю тасмаччу мистиву силу, яка вишла запанувати над світом, підбити під ноги свою святу силу Ізраїля і загнати його як проказеного в темні пори Гетто.

В уяві його ставали страшні історії про криваві погроми й убійства, та нелюдські наруги, викликані фальшивими оповіданнями про єврейські вкрадіжки св. дарів і збезчещення святостей.

Розглядаючи екстатичні образи мучеників і з замилованнем виписані катівські деталі їх мук, він силувався увійти в дивну психологію сеї загадкової юдаїстичної секти з її культом муки і стражданя, яке вона так щедро уділювала своїм і чужим.

* *
*

Коли Маркови скінчило ся двадцять літ, він старим звичаєм мандрівних учеників пустив ся в світ, з порожньою майже кешенею, але з головою повною сміливих плянів і помселів.

З убогою торбою за плечима вимірав він своєю подорожною паличкою шляхи Німеччини, Франції й Нідерландів, ходячи пішки, де не удавало ся присісти ся до якої небудь фіри. Проходив мальовничі містечка й городи старої „попівської улиці“, Рену, заглядаючи до старих воронячих гнізд—замків давніх рпцарських родів. Блукав по тихих, немов вимерлих містах Вельгії й Нідерландів, по рухливих і брикливих площах полудневої Франції.

Повний брак засобів змусив його перервати подоріж, не сповнивши свого горячого бажання—побувати в Іспанії. Недоїданне і недосплянище, жите в проголодь нарешті вичерпало його сили і він по трьох літах вернув ся до рідного міста, щоб заробити трохи грошей на дальші подорожи.

Кілька літ працював він при батьку, але той даремно намовляв його, аби оженив ся з донькою його товариша по ремеслу, устаткував ся й зайняв ся, як належить, забезпеченням існування свого і своєї сім'ї. Марк не слухав. Роскішно золоте волосе на білім як молоко лиці його нареченої, призначеної для нього спільно їх батьками ще з дитячих літ, спокушало його також мало як і убогий міщанський комфорт на його рідній, Верхній Підвальній улиці.

Його манили нові мандрівки, нові скарби штуки, розсіяні по радісному лицю землі, що відкривають тайни своєї краси тільки витонченому оку вірного і відданого коханця мистецтва. І вирісуюючи плани нових крамниць і магазинів для свого батька, або пробуючи різні сорти вапна, він літав гадкою далеко від цих прозаїчних занять і успіхів, якими так потішав обидві родини—свою і своєї нареченої.

* * *

Серед цих своїх праць прочув він про конкурс, оголошений жидівською громадою Зомерберга. Вона бажала чогось незвичайного для своєї біжниць та обіцяла „по княжому“ нагородити проєкт, який буде для тої біжниць прийнятний.

Купка лхварів і гандлярів збіжеш, вином і телатами, які ніколи не журилися пійкими справами, що виходили за тісні межі їх інтересів, тепер коли на їх голови внаслідок Інгельгайма, раптом загорілися бажанням дати світові щось надзвичайне — щось „гідне слави Ізраїльського народу“.

До грошей визначених на сю мету Інгельгаймом вони стали докладати. Додали другу суму майже так велику і розіслали по європейських громадах Німеччини, Франції, Італії, Польщі друковані плякати, закликаючи всіх, „вибраних Господом до того“ — артистів, будівничих і майстрів, аби взяли участь в тій великій ділі — звеличання Бога Ізраїля і слави, якою він віснчав свій вибраний нарід.

Довідавши ся про се оголошення, Марко, як і інші місцеві майстри і артисти, пішов до рабіна побачити умови конкурсу. І коли він читав сі шумні і досить незручні фрази, якими зомерберзькі громадяне дебютовали на новім і незвичайнім для них полі — меценатів юдейства і вістунів слави його, — Марко почув як таємничий подув долі пролетів над ним, викликаючи разом таємничі творчі сили, що спали в нім досі.

Зрозумів, що сей лихо відбитий на сірім папері плякат відкриває перед ним нову добу в його життю. Зве його бути тим вістником слави Ізраїля, которого викликали зомерберзькі меценати — дарма, що вони так відмінно від нього уявляли собі ту славу.

Він читав і перечитував той плякат, поки не вивчив його весь від першого слова до останнього. Пішов потім і

і проходив весь той день і ніч, не памятаючи, де ходив і що бачив. І коли настав другий день і відчинив свою коптору реб Нухім, у котрого Марко складав свої маленькі ошадности за сі роки, Марко був уже у нього, забрав свої гроші і вибравши дещо з свого побогатого майна, тогож дня пустив ся до Зомерберґу, присягнувши перед старою біжницю Менахема, що не вернеть ся і не осяде, поки не збудує такої біжниці, котра б втілила в собі ту славу Ізраїля, яку він носив в душі своїй.

Він пробув два дні в Зомерберґу, щоб оглянути місце, призначене для біжниці, та довідати ся дещо про деталі конкурсу і плани громади. Не без клопотів доступив Інґельгаймерового сволка, Давида Енкеля, що верховодив сею справою і паустив на себе побувалу пиху, в переконання, що тепер очі всього Ізраїля звернені на нього. Другого дня вислав лист до дому, попереджаючи, аби не чекали його, бо їде в пильній справі на довгий час, і пустив ся в світ — в ту вітчизну нової єврейської штуки, що тягла його так непереможно вже здавна, і тепер не оглянувши на власні очі її дивних пам'яток, не обмацавши їх руками своїми, не відітхнувши тим повітрям, що навіяло їх творцям, він не вважав можливим брати ся до діла, яке, вже він чув, — мало стати ділом його життя — або смерті.

* * *

Глибоке зворушення заволоділо ним, коли по довгій і прикрій дорозі по виналених і вклюднених, мертвих і голих рівнинах Андалузії вступив він в зелену оазу Гра-

пади і на цього разом з свіжим подувом спігових верхів Сієри Невади, разом з мурмотінням потоків, самотїннем дерев і щебетом пташок в їх чащі палетїли образи сеї другої вітчизни, до Ізраїль по довгих блуканнях ще раз знайшов захист і спочинок і сотворив нову культуру, що оповила своєю славою його і сю землю—славою злїйшою і симпатичнїйшою, нїж колишнє палестинське панованнє на крові синів Ханаана, вибитих і вирізаних до ноги згідно з велїпнем грізного Ягви. І витяючи білі вежі Альгамбри, що висунули ся перед ним зза зелених горбів, серед своїх садів, високо раж розкиданнє містом, Марко плабав, дякуючи Богови, що сповнив його мрії. Дав оглядати власними очима сї благословенні краї, освячені пам'ятю стількох учених, поетів і артистів, що невмирущою славою прикрасили ізраїльський наїд.

Дні великого щастя почали ся для Марка. Щастя такого глибокого, що він поринувши в нїм, стратив почуте часу й індивідуальности, роспливаючи ся в тих пролях краси, які окружали його.

Правда він жив як найбільший вуждар, почуючи в останнїх порах, або й зовсїм обходячи ся без усякого пічного захисту. Він живив ся гірше від останнього зарїбника й доношував свій халат, не вважаючи на його діри, що ставали все більші й ширші. Але все се було по за тїмнї вражіннїями, якими він жив.

Всї його міркуваннє були звернені на те, щоб забезпечити собі свобідний і неперешкоджений приступ до тих памяток, серед яких він жив. Його вражливїсть була за-

повнена їх образами. Він кочував майже цілий рік з Гранади до Кордови, з Кордови до Севілі, до Толеда, і знов вертав ся нагло, коли студіюючи, копіюючи що небудь, раптом відчував, як котрась деталь зачіпає в його уяві цілаві созвучности перегляненого, але не досить завваженого і відчутого в подробицях иншої пам'ятки.

Цілими днями блукав він в кольонадах Кордови—сім зачарованим пальмовим гаєм, що закаменив в монотонних ритмічних лініях своїх листів-арок, і починав рухати ся, в такт переступаючи в чарівнім хороводі й впахуючи при кождім кроці коронами своїх колон, в міру того як Марко поступав серед нього.

Покандаючи Кордову, їхав ще раз предивити ся величавій красі Джіральди, не знищеної навіть всіми змінами й додатками, поробленими на ній пізнішими руками.

Від неї знов вертав ся до привітного сибарітизму чарівних садів і затишних дворів Альгамбри і жадними ненаситними очима пробігав в десятій, двадцятій, сотній рік безконечну змінність її везерунків, рухливих як калейдо-скоп, вічно живих яскравих як роскішні тканини їх вітчизни.

І серед цього любування усею тою—вже уловленою і увязненою, втіленою і утрівленою красою, студіюючи і копіюючи її, переживав він хвилі божевільної радості і страху, як мати до рухів дитини в своїм лоні прислухаючи ся до творчого руху своїх власних образів, що виривали з такою чисто фізичною силою і реальністю на тлі тої зовнішньої краси.

Тоді нападало на нього тривожне вагання між бажанням удивити своїм внутрішнім оком і утривалити ці нові образи, такі ще змішані й хиткі—і страхом, щоб передчасною грубою реалізацією не перервати того творчого розвою, не зіпсувати його плоду, передчасно унявши в неостроєні ще пластичні риси.

* *
*

Марк постановив не приступати до рисунків і конструкцій своїх власних образів, поки не відірветься від цієї чарівної реалізованої краси, не лишить її за собою, і на сірім тлі півночі почнуть виступати його власні образи з усею силою й виразистістю. І справді сповнив сю постанову. Коли наближався вже час конкурсу, і зіставивши за собою панораму Іспанії, Марк обернувся лицем до сумних і сірих краєвидів краю вигнання, він почув, як з кожним кроком наперед виписується перед ним прекрасна пам'ятка м'якої краси і слави—заповіт відродження і оповіщення.

Приїхавши до тихого і нудного Зомербергу, він оселився на горіщі одного з старих і брудних домів, з якого вікно виходило просто на фронт тої будучої біжниці. Засівши в сій дірі, де не було нічого крім дубової дошки на підставках, гладко виструганої до рисування, він забрався до утривалення тих ліній і форм, що вибігали перед ним із темряви небути, з непогамованою силою рвучи ся до життя і тріскоти.

Від них обгортала його радість часами така буйна і так глибоко стрясала ним, що він бився усе й тікав куди видно, не дивлячись перед себе, як несамовитий.

Тікав—щоб його сство не згоріло в сій творчій екстазі, щоб серце не трісло від надміру раювання.

І от в день конкурсу сей „міші'єне“, як його встигли вже прозвати розважні сусіди з тої улиці, — схудлий і зівялий більш ніж коли небудь, протискався перед стіл, де засідав реб Дувід з иншими старшинами кагалу і запрошеними високоповажними знавцями. Коли він розгорнув перед ними свій картон, погірдливі й легковажні погляди, що були стріли його, засвітили ся раптом иньшим огнем — заінтересовання й подиву.

Шаповні знавці, що звичайно вперед уже намітили собі свого „першого“ кожний, — відразу признали, що сей проєкт нікому незнамого майстерка без сумніву вартий другої нагороди. А коли до довгих суперечках комісія знавців оголосила свій присуд, — уступили ся на другі й треті місця проєктовані „перші“, а Марк Фегер одногласно був признаний за першого преміюваного. Упередження, обіцянки, рахунки не устоялися перед красою і силою свобідного творчого пориву. Проєкт Марка був прийнятий і йому ж поручено вести будову під наглядом земерберґських кагальників.

Се був визначний триумф. Він відразу зробив Марка звісним і поважаним. Його шанували; йому зазидували. Але сам він скоро переконав ся, що через триумфальну арку свого успіху він вийшов на приверу й тяжку путь. Ясні радощі творчости зістали ся за ним; а поред ним стелив ся гіркий шлях її здійснення, і не видно було йому вінця і спочинку.

* *
* *

Прийнявши на себе будову, Марко скоро переконався, що став метою всіх можливих підозр, закидів і докорів.

Йому закидали, що він марнує публичні кошти, святий жертвований гріш впидає заадля своєї амбіції, щоб imponувати глядачеві якимсь зверхнім ефектом. Осуджували його непрактичність або неощадність в способі робіт. Підозрівали в змові з доставцями матеріалів і виконавцями різних робіт.

Змучений сими несправедливими підозріннями і докорами, він незадовго скинув ся ведення робіт, зіставши ся при самій артистичній часті, але й се не багато помогло йому. Робочі плани, детальні проекти, виготовлені ним, стрічали ся в комітеті кагальників не тільки з дурпою і недорічною критикою, але і з різними підозріннями. Члени комітету силкували ся відгадати укріті, потайні мотиви, які водять ним в проєктуванні того, а не иньшого, і „мудро“ помішати його укріті рахунки.

Голови комітету—реб-Дувід і Йосель Курпбіндігэр неустанно гризли ся між собою і втягали в сю свою боротьбу Марка.

Як ні силкував ся він бути на боці від сеї боротьби, все виходило, що як би він не зробив, то його гадку брала під свою оборону одна сторожа, і через те завзято вступала против нього друга. Нарешті чероз закиди пороблені реб-Дувідови і його партизанам, робота на третім році сплинула ся зовсім, бо партія реб-Йоселя зажадала про-

вірення рахунків і будови через спровадження особної контролі з інших єврейських громад. Марк з початку чекав тої контролі й продовження будови, але побачивши, що те продовження мабуть не наступить скоро, він повпнув Зомерберг і вернув ся до рідного міста.

Він почував себе розбитим і знищеним. Здавало ся йому — колиб заглянути в його душу, то на тім місці де горів колись ясний огонь творчости, тепер усе було забито грубою верстовою мертвого і холодного попелу. Все вигоріло в нім.

Уступаючи намовам батьків і бажанню своєї давньої нареченої, що весь час вірночекала його, Марк оженив ся з нею нарешті.

Взяв ся до будови доків в своїм рідному місті, перейнявши на себе підприємство свого батька і здобув скоро реуताцію дуже практичного і зручного будівничого, великим коштом вдоволяючи бажанням богатих купців і негціантів, щоб їх домн мали претенсію на артистичність — і щоб се не коштувало майже нічого. Достаток і заможність стали заглядати в візна Маркової сімї, і вона була щаслива і повна надій.

Але Марк не був давнішим Марком, і той діяльний і рухливий підприємець був тільки зверхньою поволокою, холодною тінею давнього Марка.

З нудьгою і розпукою вдивляв ся він в спустошені і знищені закутки своєї душі в тих хвилях, коли зверхні клопоти обляшали його й давали час кинути оком у свій внутрішній світ. І він спішив зайти ся знову чимсь инь-

шим, стороннім, щоб не бачити мерзоти спустошення і святині, де горів колпс ясний огонь краси.

Так пройшло кілька років.

Зомерберґська будова то рупалась то спінялась знову в зайлих суперечках зомерберґських меценатів від збіжа і телят. Марка то бликала, то відправляли. І парешті одного осіннього дня він зник знову, лишивши записку, де передає свої роботи своєму помічникови на час своєї неприсутности, яка може потягнути ся довго, і робив вказівки, як мали бути полагожені ріжні розпочаті справи.

* *
*

Його мандрівка сим разом була довша ніж коли. Він пройшов усю Італію, перекочував за море, звидів Алжир, Туніс, Єгипет, з Танжеру перебрав ся до Італії й знову засів у ній надовго.

Але тепер його вражіння не були такі ясні й безпосередні, як давнійше. Він докладнійше знайомив ся з минульнію сих країв, сих памяток. За їх краси і блеску виступала перед ним довга і тяжка історія насильств і обманств, повна крови і сліз, що нестертими плямами забризкували й замазували самі сі чудові форми й образи. І плями сі горіли невблаганним соромом для тих хто вмів їх читати.

Сі безконечні кольонади струмких кольон, що тінять очі своєю ріжнородністю в одностайности — чи не розвивають вони перед глядачем сумної історії безстидних триумфів і гірких понижень?

Сі вольопи, з своїми різнородними каїтелями, різного каменя і походження силоміць пригнані під одну висоту—там наштуковані, там впущені в підлогу, щоб їх зрівняти, — вони зібрані силою з різних святинь, перейшли через преріжні руки, поганські, християнські, єврейські, магометанські, як розмінна монета, котрою гандлюють володарі світу, здобуваючи собі силою штуку, як здобувають гроші, землі, жінок, дітей і потомків.

Найкращий цвіт мавританської творчости—салі Альгамбри стали резиденцією архикатолицьким володарям Іспанії, і окружені чудовими образами сієї штуки, пешені і піжени ними тут писали вони свої декрети про вигнання Маврів, Морисків і Євреїв з їх прекрасної вітчизни, котру прикрасили вони сими невмирущими творами.

Вони вийшли й зіставили їх трофеями своїх лютих побідників і насильників, що во славу свого Бога переробили кордовську мечет і толедську біжницю—зробили їх речниками своєї слави і сили. задзвонили заграбленим золотом, і на той дзвін покійно приповзли до їх ніг мавританські й єврейські майстри, артисти, будівничі. Для тих, що ногами топтали їх славу, їх честь, їх гордість, вони здвигнули своїм гешєм на їх честь і славу розкішні пам'ятки. Сотворили сей чудовий стиль севільського „мудехару“; чарівні салі Альказару, портіви „Дому Пілата“, і так далі, і так далі, все на ґрунті злитім їх кровю—на тім ґрунті, з которого сі володарі, замащені кровю і зрадою деспоти загаляли батьків і братів сих артистів, як негідних тут мешкати.

О штуко, небесна красуне! як часто буваєш ти в житю низьким продажним рабом, продажною дівкою, що віддає свою красу кождоу, хто може її купити золотом — хоч би те золото було замащене кровю її найдорожших рідних і близьких...

Статуя „Віри“, якимсь католицьким штукарем поставлена замість флюгера на мавританським мінареті Севілі, поверненім на катедральну дзвіницю, крутити ся з подувом вітра, — вона справді змінна як людська віра, що перешиває на свої убори старі прикраси, які вчора були поганськими, нині стали магометанськими, завтра будуть єврейськими, католицькими, протестантськими.

Але кождим разом сі прикраси своєю красою, блиском свого мистецтва будуть величати висність тої віри чи сили, котра тепер у ній панує — як величають у сій катедрі, що тепер католицька, а перед тим була магометанська, а перед тим аріанська, а перед тим може була святинєю римською, а ще колись фінікійською — і хто зна, хто ще якою!..

* * *

Серед сих гірких студій і сумних рефлексій постигли Марка і вирвали з них нові відкожости з Зомерберга.

За сі роки зайшли там великі череміни.

Не стало колишніх верховодів кагальних. Вмер реб Дувід, зруйнований процесами з противною партією, не переживши банкруцтва і продажі мастьку за претенсії, поставлені до нього за втрати й неправильности, допущені в будові біжниці. Вмер і його ворог реб Йосель кількома

місяцями тільки переживши і не натішивши ся досить упадком свого суперника.

З їх смертю виглядила ся потроху ворожнеча між обома партіями; відправлено будівничого, котрого взяла була партія Йоселя в супереч реб-Дувидівцям, що мовляв підтримували Марка. Шукали Марка, аби докінчив будову. Обіцяли дати йому широку свободу, ні в чім не вязати його артистичних замислів і плянів.

І він вернув ся. З дивним почутем сидів знову в тій самій мансарді против фронту біжницї, розглядаючи ескізи й рисунки з минулих часів. Він паче перебирав паперя людини незвичайно близької, але безповоротно страченої — і страченої паче б то з його вини.

Який щасливий він був, коли збирав сі матеріали, коли зарисовував для себе сі рисунки — і як жаль, смертельно жаль, що він так і не зістав ся на вік при тій роботі для себе.

Артист поти щасливий, поки як птах співає свою пісню для самого себе, не журячи ся аудиторією, публікою, її оцінкою, її вражінням.

Доть він єдиний чин своїх вражінь і своїх замислів, своїх артистичних переживань і своєї артистичної творчости. Доти він оцінює їх з становища їх правди щирости, а не тим, яке вражіння вони можуть зробити на сього, другого, третього — на телятників, позбавленцх срихти артистичного почутя, і лихварів, які цїнять твірнукки з того становища, наскільки він може заїмпонувати

пильним ляхварам і баршівникам, котрих поглядом вони дорожать.

Творчість для публіки, для громади — се каліцтво творчости. Один калічить ся менше, другий більше, але хто зістанеть ся зовсім спобідним від сього проклятого приладжування до снаку, вимогі і поглядів чужих? Хто зістанеть ся паном себе і не піде в службу людям?

Але громадянству треба штуки для услуг своїх, для утіхи, для того щоб утікти від бруду й неправди життя, що грозять затоштити його. І воно спокушає артиста амбіцією, славою, платою. Зваблює поколіннями, з рода в рід, виціплюючи переконавце, що чоловік творить не для себе і свого почуття краси, а для людей, для слави, для того, щоб своїми зусиллями переганяти інших артистів, бути вищим від сучасників, замінним в рядах попередників і наступників.

Нехай гине артист і його творчість на сій службі громадї, закриваючи перед нею мерзоту і порожнечу життя!

Сї гади хвилями доводили Марка до повної апатії.

Але робоча дисципліна кінець кінцем перемогала сї гіркі рефлексії. Замість того щоб скрутивши в трубку свої старі пляни й рисунки тікати знову в далекі мандрівки, він працював неустанно, завзято, зручно, талановито.

Кількома штрихами своєї вишньої руви, далеко сильнішої й дозрілішої, вносив він нову силу і певність в хисткі й непевні записи своєї молодости. Кількома ударами тісніше звязав він елементи будови спільним мотивом.

безжурної радості й екстазу, заложеним в сой проєкт—
спинив ся!

В нім самім так мало сліду лишило ся від тих молодечих настроїв!

Тяжко творити радість, коли джерсла її до решти висушли у власній душі.

* *
*

Будова поступала швидко. Комітет не мішав ся в артистичну сторону, віддану Марковн. Грушей було досить. Роботи мармурщиків ішла швидко й успішно. І от настали часи, коли з своєї мансарди Марк міг оглядати свій твір реалізованим, як двадцять літ тому бачив його на сім місці в уяві.

Ясною радістю й непорочною чистотою блистів сей твір, втілений так як був вицошений в світлій уяві молодого ентузіаста. На нім не зіставили свого сліду ні ті завзяті, брудні й розярені війни, які точили ся з-за нього в зомербергським кагалі, ні тяжкі, сумні, а часом прикрі і стидкі переживання його творця, котрі так би радий був він вичеркнути з книги свого життя.

На нім не знати було поту й крові робітників, їх тяжких зусиль, їх подоїдених днів і недіспаних почей, їх прокльонів безрадніей каторзі життя і тяжкій кормизі праці.

Радісно й легко здіймали ся з землі струмки й гладкі кольони.

Горді і певні себо спирали ся на них, ступаючи в висоту, грайчасті стовбці.

Свобідно злітали з них і еднаючи ся в шари летіли зубчаті арґади.

І в екстатичнім хороводі звившись, скрутившись, стративши все з виду і свідомости мчали ся в надземні простори хвилясті лівії бані.

Так, се був чистий порив, не звязаний ніякими путами землі, узамп страху, рахунку й турботи. Він призначавсь на те, щоб вирвати з нязьких клопотів загулуваних, заклопотаних, обмерзлих снів землі, сих телятників, збожівщків і лихварів, і нагадати їм про иньші цілі, иньлі завдання життя, натхнути їх радістю, вірою й певністю, свідомістю слави й величної будучности.

Маркове око привичним рухом перебігало лінії й контури будинку й переконувало його в десятій і сотний раз, що в конструкції не було помилки. Одність і стиль були витримані. Заложена ідея була віддана вірно. З сього боку Марко міг мати повне вдоволення. Але він почував себе, як почував би той кому було доручено докінчити роботу помершого майстра і удало ся викінчити її вірно і згідно з ідеями і плянами помершого. Так сам він тепер був далекий від ідей і настроїв, заложених колись ним в сій будові!

Вона давала ілюзію краси свобідної, радісної, безпосередньої—і закривала від очей глядача той тяжкий і гіркий процес, котрим творить ся краса.

Закривали ті осадки поту зусиль і примусу, жовчи понависти, крові боротьби і змагань, що обідають на кожнім її утворі.

В очах теперішнього Марка ся біломармурова, радісна і непорочна будова — як густо залипана була вона кривавими слізами і потом тих праць, зусиль і боротьби, в котрих родила ся й виростала!

Дарма що струсила вона з себе сі плями і бризки і виглядає така невинна і чиста, як чудова красуня, злеяна і пркращена проклятою кривавою працею сотень і тисяч рабів!

* *
*

Саме сей чудовий „мавританський“ стиль, присвоєний єврейством, як свій національний стиль, що на сій будові нарадує, як символ слави Ізраїля, триумфальний здобуток його життя — чи не символ він радше глибокого пониження ізраїльського народу?

В своїм упокоренню сей нарід забув усяку гідність і вважав се за високе щастє для себе, коли його, не різали й не били систематично, а тільки зрідва і „припадком“, через непорозуміння.

Він тіпив ся коли його яко тако толерували, вважаючи горожанином бодай третього сорту, і він, вдячний за таке милосерде, прийняв культуру ласкавих панів за свою.

Свою льокайську ліберію зробив своїм національним стром, своєю народньою святощею і поніс її через дальші віки, через дальше розсіянє!

А зрештою — чи тільки Ізраїль?

Чи й інші народи не поприймали кінець кінцем того що накидувало ся їм силоміць, огнем і мечом, насильством

і наругою, і прийнявши накинене замість сього, котре були змушені дати видерти їм з слізьми й горем, згодом несли те накинене як свою національну святощ, пиши і гордістю, і самі накидали його потім пасильством і поремогою слабшим иньшим?

Чи культурний здобуток народу, котрим він тішиться і чванить ся як своїм найдорогшим мастрком, не являється в величезній більшості тільки гірким осадом ріжних вільних і ще більше невольних запозичень від владущих переможців—пам'яткою слабости і залежності, пониження і уоплідження, підданія і впречення?

В чарівній чаші мистецтва жовч, кров, і сльози укорення і насильства перетоплюються в чисті кристали краси. Бруд і неправда життя перетворюються в золото шукви.

Але перетворюють їх теж тяжкі труди і породіві муки творчости.

Нехай твір шукви порыває загрузлу в багні життя людину в надземні простори краси й ідеї. Без сеї можности підняти ся дорогою творчости або участі в ній життя стало б безвихідною яною, куди скидають прокажених. Але чи добре давати ілюзію, що ся творчість радісна, легка і свобідна—коли вона тяжка, гірка і волочить чоловіка по болоті, сльозам і крові?

Маркови приходили на пам'ять червоні плями на білих маржоряних плитах Альгамбр—плями крови, пролитої при будові, як оповідав переказ. І він вагав ся гадками, що краще?

Чи лишить йому свій твір ілюзією надземської утіхи красою творчості як спасення з безвихідного бруду і шітьми життя?

Чи позначити його штампом тої тяжкої муки, в котрій родить ся краса на те, щоб скинути як непотрібну шкарлупу знищену і розбиту душу свою творця, а тішити своїм блиском душі непричетних тій творчості?

* *
*

Одного вечера, коли будова кіпчила ся зовсім, Марко закріпив рихтованне з фронтового вікна і з божевільною відвагою вилізши по ній на фронт, гострим різцем вирізав квадрат в білій мармуровій обшивці фасади і всадив туди поцесову плитку порфіру.

Вона заграла перед ним, як кривава крапля на білім мармурі фасади — як символ тої кривавої дороги муки, пощонь, насцльств, котрою іде і верстає свою творчу путь мистецтво.

Марко зліз і з вдовolenнем оглянув з долини, з площі сю криваву пляму.

Нехай так буде! Він зіставляв її як памятку мук і страждань — своїх власних і творчого людства, як своє останнє слово, звернене до людей.

І тої ж ночі, лишивши на своїм робочім столі коротке розпоряженне що до решти грошей, які лишали ся йому за будівництво, і деяких подробиць останніх недокіячених деталів, він зник з Зомерберга.

Ніхто більше не бачив його потім ніколи.

Червона пляма, полишена ним на фасаді, дуже збентежила будівляний комітет. Багато його членів було тої гадки, що Фегер, котрого бачили при сій роботі, зробив се в нападї божовіля, бо на плямах його ніде не було сеї плями. Але кінець кінцем забобонний страх перед сим ділом людини, навіщеної якоюсь неземною силою, взяв гору, і вставлену ним порфірову плиту полишено так як він її всадив.

І вона червоніє досі, як зловіща крапля темної крові на білим лиці дівчини.

Л. Н. Вістник, 1911 X.

Як ми стрічали Новий Рік.

(Уривок із споминів Івана Галайчука).

На попразень, другого дня Різдва, може й години дзигарової по обіді не минуло, — вдарили в сурми у нашій полку до походу. Тільки що пошпикували ся, пролетіли козаки гетьманські, що пан гетьман їдуть. Заграли наші музики на церемонію, а за малу хвилю почули гетьманську музику. Пан гетьман стали перед марківською сотнею, коло нас, махнули музиці мовчати й сказали:

„Пане полковнику, посилаю тебе в заставу на уманську дорогу. Маєш затримати Ляхів. Надіюсь на тебе, що мині даси часу до нового року“.

А потім звернув ся до полку, каже: „Панове молодці, припало вам на собі сей тягар понести. Сподіюсь по вас, як по людях лицарських, що не пожалуєте здоровля і живота свого за військо козацьке і за парід наш український постояти. Дайте мені часу до нового року“.

Пан полковник на те шлика свого з себе скинули, і вся старшина, і весь полк. І так сказали:

„Надій ся, батьку! Хиба через наші голови ворог переступить“.

І ми теж все те крикнули.

Пан гетьман сказав—„То рушайте з Богом“. І так як були, пішли—музика наперед, пан полковник з старшиною з клейнодами, а за ними сотні, одна по другій. Музика гетьманська заграла на дорогу і пішли ми повз неї, сотня за сотнею.

Веселої грала, а так як її прийшло ся мипати—паче на той світ уже чоловік переїздив.

І як остання сотня папа гетьмана проминула, заграли наші музикя полкові „Гей зза моря зза лиману“... І так ішли ми яку годину з музикою.

Почували в Іванківцях, а другого дня пан полковник стали в Копплах з обозом. Сотня марківська на улацькій дорозі в другій заставі, а наша в першій заставі, на самім переді.

Між нашою сотнею та марківською була гать; пан полковник казали воду спустити, і так усе те поле залляла, і замерзло гладко як шело. Казали не їздити тудою—стежки не робити, аби Ляхам не псували підлоги до танцю. За тим ставом наша сотня покочала шаниці й залягла на заставі. Стерегли день і ніч, чергуючи ся.

В нашім десятку був отаманом Каленик Старий; прозивав ся властиво він Деркачук, та инакше його не звали як Старий. Ми з Терешком Колесниченком, що моїм колегою був, з нашого таки села,—ми під рукою того Каленика ходили від першого року, як у військо пішли, у науку. Був до нас старий як батько, хоч дуже був суворий і маломовний, і смертельно не любив, як хтось його щось птав не дуже потрібне. Ми так міркували, що він

через те і в старшину не вийшов, через свою ту маломовність. Йому б полковником великим бути було, а не дідом січовим. А може й умисно старий то на себе напускав, бо таки не любив старшинувати. „Свого поса пильнуй, діло своє словнай, а не розказувати пхай ся“, було бурмоче. Правда, що й не кожного сотника так шапували, як його — дарма, що простий козак був...

Так ото, кажу, ми в його десятку були. Засядемо в шапнях, тільки поса з поза них, як шунак з води, повисуваємо. Гомонимо собі зтиха, і старий часом слово докине. Або й мовчки сидимо, та з рушницї собі міряємо на дерево сусїдне, або на птаха якогось. У мене тоді була яничарочка лепська! Батько покійник, нехай царствує, зпід Хотина приїс. А як в 38-ім родї¹⁾ під Цотоцького йшов, не взяв з собою її, лишив матери. „Се Іванови“, каже, мнї б то значить. Пожалував яничарочки, та й справді, не вернув ся тоді з походу. Мати її в коморі ховали, і не давали до рук узяти — аж як у військо виправляли, по-благословили, і ту яничарку дали. „Носи, каже, батьківську памятку, та батьківської слави пильнуй — піднеси, а не понизь“. Нехай царствує, покійниці!

Так ото бувало, як висидимо до вечера, то так бувало радісно подумаш: „Ну, се ми оден день панови гетьманови причинили“. А ніч простережеш, світ побачиш і тишиш ся: ну, ще до нового року одним днем ближше стало. Хоч ніби й не наша то заслуга, що Ляхи не приступають, а все радість, що війську нашому полекша. Во

¹⁾ Себто в 1638...

пан гетьман, прочувши, що вже військо польське наступає, вислунали снішно, а поляки—котрі прийшли, а котрі тільки що прибували.

Так ми раділи, як на святах—хоч як було нам гірко. Горячої страви й не нюхали. Огня запалити не можна було. Декому й пальці позадубили, й носи та вуха попропадали. Гризли сухарці, та снігом закушували. Завівало нас сніжком не раз добре, а гріла нас, вибачайте за слово, тільки вузка козацька. Тій було добре! Як не стерегли, то спали в повалю, не розбираючи ся, в чім було.

У нашого отамана була в торбі сорочка біла. І помітили ми, що він кожного дня, як устане зо сну, все достане її з торби, погляне, погляне, в руках повертить, та й назад положить. Ото й міркували, що отаманове серце ще ворога не чує, не каже білу сорочку на смерть убирати—то й нам було спокійніше: либонь сьогодні ще Ляхів не буде.

„Диви“, кажу я Терешкови, „ще ми на вулиці з дівчатами погуляєм“.

А ми з Терешком були ще парубки. Мині було двадцять п'ять, а Терешкови двадцять чотири. Тільки що я був вільний козак—куди схоче, туди скаче, ніхто за ним не заплаче. А Терешко з Мотрею Запотічпою хліб святий уже обміняли, й мало бути восіле отсе саме у масоїд. Ех, хороша була дівчина, Боже мій! То я вже й не згадую, а як тільки подумаю за нього, то мене наче кліщами за серце стиснено. А він, неборак, ані писне.

Так ото минуло чотири дні. Прийшли Маланки, під новий рік. Снігли ми в передущих шапцях, і вже почало добре теміти. Гаврило Суховієнко й каже:

„Ну, братця, діло ми своє сповняли, на новий рік гетьман Ляхів не побачить“.

„Можна тепер і до обозу“, Корній жартує,— „кулешику горяченького похлентати“...

„Ну се діло инше! як не звелить гетьман, посидимо тут і до Петрівки“,—Гаврило відказує,— „а тільки тепер щоб і подьнулися Ляхи, то до гетьмана на новий рік не достулять“...

Так гомонимо, а атаман як кинше щоб мовчати. Затихли, пі чичирк—на нього дивимось. Просиділи так довгоенько.

„Тягни“, як не скрикне раптом.

А в нас такий знак був, як вороги паступатимуть: був мотузок від шапців до шапців, і треба було тягнути доки стане,—добіжить значить до діри колодця, що до мотузка привязана, а тоді почнуть звідти назад тягнути: значить уже покнітили там, і далі знак подадуть.

Як атаман крикнув, ми всі так на рівні ноги й поскопились. От тобі й новий рік!

Гаврило тягне, котрі ближше—помагають. Став мотуз, потім назад потягнули.

Ну, тепер піде тривога по цілому полку, по цілому війську... Тільки щоб не дурно!

Посідали, слухаємо: справді, тупотять коні, підковані, багато. А не видко було нічого—стемніло, тай мрака стала осідати.

„На закрутї!“ отамац каже. Потім підвів ся: „Ну, брата“, каже, „прийшов наш час! За батьків старешьких, за діточок дрібеньєних, за церкви Божї, за весь народ наш хрещений український, як годить ся чоловікови лицарському, постояти і голову положити, чесно і непостидно!.. Прощайте ся, наші брата, не поминайте лихом. Хто жив останеть ся, нехай помяне нас тут усіх: Степана, Гаврила, Остапа, Корнїя, Терешка, Івана, Дмитра, Грицька, Прокона, Івана, і мене грїшного Калепька... А не буде з нас кому помилути—не журить ся, нас нас Господь Бог у пам'ятї всіх“...

Так гомонить. Думаю—от коли лязк старому розвизало. Ну, прийшов нам край. Потім почоломав ся віч з сусїдом, і ми за ним. Я з Терешком, а Терешко зачав говорити—„Поклони“... тай не договорив, голос йому увірвав ся. Ну та я й так знав, кому поклопити ся.

Притихли ми, як мертві. Хто молитву читає, а гадки так одна другу попереджає—що колись бачив, думав, так все в оден мент перед очима стало. А військо зближасть ся, чути, як гомонять, як зброя на котрімсь задвопить, або підкова в камінь вдарить ся. От уже й виходять зза горбка.

„Стрїлай“, каже отамац, і стрїлив перший. Ми за ним. Як не зчинить ся там метушня. Летять до нас.

„Набивай“. Набиваємо, а Ляхи от от падлітають. Помяни, Господи, царя Давида і всю кротість його!

„Стрїлай“, каже. Стрїляємо просто, як у копу сіна. Конї сторчака стають, падають. Крпк, прокльони.

„Приймай“!

Ми зза шавців на них, у списи. Коні летять на нас, на списи наші. Та що, нас жменька, а їх ціла хоругов!

Налетів кінь на мій спис, підняв ся сторчака, а з другого боку другий—оперезало мене раз і другий, та й зістав ся я в шандях.

Було нашої сотні чотиреста тридцять два. А верпулося до дому без двох тридцять.

Та папови гетьманови словили, що обіцали: до самих водохрищ Ляхи з нашим полком востузнились. За те мав гетьман час, чим їх прийняти—добре прийняв.

Постояли за батьків старешьких, за діточок дрібеньких, за церкви божі, за весь наш народ хрещений український, як покійничок отаман перед смертю казав.

Так і не вгадав, коли білу сорочку на себе взяти!..

Село, 1911, I.

Розмова з Кривоносом.

Я довго йшов високим верхом. Коли я виходив на царинки, передо мною з лівого боку вставала панорама Чорної гори, верхи Синць, Великі Ребра з білими смугами торішнього снігу, затагнені поволокою рідкого, фіолетового туману, й широка долина Ільці з розкиданими хатами. З лівого копичились мягкі, округлі, наче снухнявілі в сизій млі верхи Чорного Груня й Буківця, а за ними стелилась широка долина Пруту, густо повита млою, в котрій око даремно силувалось відгадати контури рік і сіл. Літнє сонце ясно світило, тільки значна висота верху не давала відчувати вповні його гарячого проміння. В повітрі стояв густий дух трави і квітів, а коли з царинки я попадав знов в смеречані гереліски, там обхоплював мене кадильний дух живиці й хвої. Верх був безводний, сухий, і навіть в лісі не чудось вохкості в сі сухі дні.

Дорога була мнї знайома. Я-проходив сюдою рік чи позаторік, і не вважав темер на неї, заглиблений в свої роздумування. Але потім помітив, що я перестаю її пізнавати. Якийсь густий заросляк трапивсь мнї на дорозі, і я згубив у нїм стежку. Потім раптом перегородила мнї дорогу доволі серйозна засіка. За нею був старий зруб, густо за-

рослий малиною й ожиною, до я не пізнавав вже ніякого людського сліду.

Пустився перодирати ся ним, обминаючи останки дерева, але пробившись так з півгодини, вийшов на нову засіку, ще серйознішу від першої. Вона виглядала так, якби нікто й не пробував її переходити! Ніякого прр-ступу! Скрізь голі гіляки смерек підіймали з суворою осторогою свої гострі кінці. Але перспектива повороту назад, нового продирання через хаші зрубу, що встигли мині й так доволі докучити, пришпорила мене, і я відважно пішов на приступ.

Він коштував мені сим разом немало—моїй власній шкірі і моєму убранню, але кінець кінцем я сей бар'єр здобув. Та по другім боці його я не знайшов нічого втішного.

І тут був зруб, ще більш дикий. Великі, бо зна коли повалені стовбури смерек раз у раз загорожували мені дорогу. Ніякого сліду людської ноги не було й тут. Я видобував з себе всі сили, щоб перебитись куди небудь на вільніше місце—але по довгих зусиллях опинивсь тільки перед новою засікою, від котрої стратив уже всі останки енергії.

Се була не засіка, а якась дивовижа, котрої я ще не бачив ніколи. Вона мені нагадувала ті охоронні воєнні засіки, які робились замість твердинь і фортифікацій в східній Україні XVI—XVII вв. і так детально описуються в тодішніх інструкціях про будови пограничних ліній. Се був цілий зарубаний ліс!

Не зрубаний власне, а притятий. Ряди дорев' були надрубані й пригнуті, повалені, переплутані між собою своїми гілками, одні на других, так що творили справжню стіну високу на два хлопці, а широку на кільканадцять метрів.

Так „засікали“ колось пограничні краї від стєну. Але кому була потрібна така гранична стіна тут, серед тихомірної Гуцульщини?

Приступ був незвичайно тяжкий, але те що зісталось за мною, теж не було приємне до перебутя. А тут за сям старорівняцьким лісовим муром було може щось краще ніж дикий зруб, котрого не було ніякої розумної причини боронити такими монументальними форгіфікаціями? Я рішив перебитись через них, тільки сям разом задумав повести свою атаку більш розважно і систематично.

Я сів, спечив, поспідав. Ліг і подрімав у затіпку. Потім пройшов здовж засіки, вибираючи приступийші, більш поруйновані часом місця. Вибравши одно з лепших, як мниї здавало ся, місць, я почав полегеньки, не спішачись, систематично перелізати з гілки на гілку і з стовбура на стовбур.

Не йшло то дуже гладко. Кількв разів я провалювався разом з перегнилою гілкою, на яку сперсь необережно. Число бойових знаків на мниї збільшилось ще. Але перебивши ся через верх, я був потішений, що бодай бив ся не даремно. За сею засікою були толоки, царинки, покоси, сліди людської руки. Там можна було переночити й вийти на битву дорогу.

Я зліз нарешті з останнього стовбура засіки й пішов толокою.

За нею була царинка, і серед неї виднолось жерельце, чи потічок з густою зеленою травою наколо. Але тільки що я пішов туди, як зза сусідніх дерев вискотилось щось наче дві грубі вівчарки й покотились до мене. Я спинивсь, щоб не дратувати їх. Але коли вони наблизились до мене, я остовпів, побачивши, що то були—медведі!

Так, два сірі медведі, тяжко колываючись на коротких лапах, доволі швидко наближались до мене. Я не знав, що робити—чи бігти назад до засіки, чи старати ся своїм спокоєм і нерухомістю заспокоїти їх. Коли раптом за деревами хтось свиснув, і медведі зараз спинились і повернули назад.

Я відітхнув спокійніше, але все таки не рішавсь постуцати наперед. Але з-за дерев показалась і людська фігура.

Се був дуже старий чоловік, сухий—засушений літами, але ще видимо бадьорий і сильний. В очі мині кинулось його незвичке убрання. На нім була біла сорочка, обгортавана чорним шовком, широкі полотняні сподії, перепоясані турецьким шальовим поясом, на голові шапка з низьким футром і оксамитним верхом. На правім плечі він тримав зручним, легким рухом руки турецьку рушницю, багато оковану сріблом і насікапу золотом. Обидва медведі, як молоді пєсята, невручно колываючи ся, йшли з одного боку і з другого.

Я пішов на зустріч, і знявши капелюха, уклонивсь і привітав старого. Се, очевидно, зробило йому приємність. Він також підійс свого старовіцького шпика й жаскаво сказав мині:

— Добридень і тобі, вашець! А звідки приходип?

Я пояснив йому доволі добладно, хто я і звідки, і де живу під сю пору, і перепрошуючись спитав його імя, бо досі не здбав ся з ним в сій околиці.

— Не пізнаеш мене хіба, вашець? Я Крєвовос, Максим Кривовос, коли чував,—сказав він і показав на свій гострий, орлиний, піс, скривлений від давнього удару шаблею.

Я поспішив перепроситись, що не пізнав його відразу,

Толькувавсь тим, що не доводилось бачити доброго портрету його, а що всі люде його на Україні знають і досі памятають про нього, тільки не знають, що він і досі живе.

— Так! я се знаю, сказав він, очевидно вдоволений моєю відповідю. Люде думали, що я вмер вертаючись з Замостя. Але се не правда! Я пішов з-під Замостя, коли гетьман не послухав мого слова, не схотів іти на Варшаву, і з того часу живу тут.

Я сказав, що не чув такого ніколи, і мабуть ніхто з теперішніх того не знає.

— Не знали й тодішні, сказав на се старий. Я не хотів робити зазолоту в війську, і виїхав так тихенько, що ніхто не знав, навіть і сам гетьман. Не диво, коли й ти,

вашець, не знав сього, хоч, бачу, чоловік з тебе in rebus nostris versatus ¹⁾. Рад я бачити тебе у себо!

Він приплеснув в долоні, і на мент прислухавсь. З за дерев показавсь пильний старий козак, у кармазиннім жувані, і підійшов з манерами старого камерарія, щоб прийняти наказ свого пана чи наставника. Старий дав йому знак, і за хвилю два молоді хлопці винесли й простелили на траві старовіцький, доволі потертий перський килимок, поставили срібну пасікану підставку, таку ж суклію й чарки, й стали набивати й запалювати люльку для старого.

— Присядь вашець, та покрепи ся, сказав мені старий, сідаючи сам по турецьки на килимі та запрошуючи до чарки, котру палили хлопці.—Рад я що теперішні люде дікаві до своєї історії. Тягнись мабуть, як мовить Цицеро—*historiam nescire, semper esse puerum* ²⁾.

Старий цікаво приглянувся, щоб бачити, яке вражіння зробить на мене в його устах вляснча цитата. Я ж не вважав тактовним виявляти яке небудь здивовання з сього приводу.

Є натяки на те, що Кривонос був духовного роду, отже з мого боку може було було б печемно дивуватись, що він був людиною „едукованою“?

— Я не так біглий в латини, як ваша милость, але славні діла предків наших стараюсь пізнати,—сказав я йому, і вплив чарку, побажавши йому довгого віку й здоров'я.

¹⁾ В справах наших (чи: в історії нашій) обізнаний.

²⁾ Не знати історії—бути завжди недоростком.

— Спасибі, силу, на добрім слові, відповів він. Кажеш правду. Діла були великі й славні, і парто їх знати кождому. Велика сила піднялась тоді, тільки шкода, що люде не вміли з неї скористати. Гірше хни було, коли гетьман не послухав мене, коли я йому доводив, проспів, благав, на коліна ставав. Бачив я, що гине наша справа, а не міг людей переконати, — гетьмана найпаче. Не хотів я збивати голку в війську, не хотів перебивати гетьманови, тому й відійшов.

Я сказав, що навпаки чутки були такі, що Кривонос весь час ворогував з гетьманом і між ними пераз доходило до гострих сутичок, і до гострих розпоряджень з боку гетьмана на Кривоноса.

— Знаю, все знаю, відказав той. Але се по правда. Я як пристав до покійного гетьмана на Запорожю, так був йому вірний. Не час був розбивати сили та підіймати повстання на свою руку. Йому випало взяти булаву, не мипі було її з його рук видирати. Так уже склалось! Але я був иньшої мисли, як покійний гетьман. Він оглядавсь і на передні й на задні, та й проганяв час, коли ми могли Польщу в свої руки взяти. Чув еси може таку пісню, яку тоді зложили:

Гей по, молодці, у скоки,
Підберемо ся під боки,
Гей заженім Ляшка, вражого сина,
Аж за Дунай глибокий!..

Він проспівав сю строфу старечим, слабим, але вірним голосом, і я поспішив заповнити його, що сю пісню співають ще й досі. Але я попробував взяти в оборону

великого гетьмана. Так, він оглядавсь на задні, се правда, але чи не мав підстав для того? Мабуть бачив, що парід і військо були втомлені війною, не хотів затягати її, не зхотів через се доводити Поляків до останнього та викликати війну з сусідами, які певно, взялись би ратувати Польщу від загибелі.

— Певно, що гетьман думав! заговорив гаряче старий. Але тож то й есть, що за багато думав!

— Думав про те, як би дійти згоди з папами, і як йому затримати булаву до смерті та ще й синам віддати. Думав про воеводство молдавське, і про воеводство кнївське, і ще про щось може думав. За багато, кажу, думав! Як у того лєса, що вивав у яму, та мав сто думок, як з неї вийти, а не міг з них вибрати найкращої. Заплато оглядавсь!

— А я не думав ні про що, бо знав одно твердо. Нам то Пан-біг дав, що сьмо: могли Польщу раз на завсїди розвалити і землю нашу від панів очистити. І лиш то мав перед очима, і не думав ні про що більше. Не думав, щоб буде потім, бо то иньші мали потім думати. Не думав, що буде зі мною, або з моїми дітьми. Що спекло ся, треба різати!

— А що ти, сину, кажеш, що військо, чи парід був стомлений, то ти молодий, а я тобі скажу: люде не бувають стомлені, коли вони чують, що їм кажуть робити саме те що треба! Чи чув ти що небудь про зазвнї листи від мене? Не чув, бо і не було їх. А про те все валом ішло до мене, бо духом чуло, що я знаю те, що

треба зробити. Я мав війська більше ніж треба, а захотів би—мав би вдруго і втретє стільки. І зараз мав би, чи знаєш се?

Він раптом схопивсь на ноги, тупнув, і застиг в величній, перухоїй поставі. Я встав теж і з здивованнем дививсь на нього. Він був весь одною увагою, одним напруженням. І раптом явнийсь проблиск іскрою пролетів по його виду.

Я почув явнийсь далекий і глухий гук. Він котивсь і наближавсь. Земля дуділа під важкими, глухими ударами якогось невідомого тягару. Чувсь далекий гоміт, немов від людських голосів.

Потім я побачив, як на сю царинку викочують ся звідкись великі, сірі маси людей.

Ім не було краю. Вони йшли збитою одпостайною юрбою, без ладу. Але вміру того як вони зближались до нас, ся юрба вирівнювалась, формувалась, витягала ся в лави. Вони розбивались на відділи. В перервах між ними вилітала на швидких конях старшина. Над лавами замаячили хрещаті корогви.

Старий тупнув знов, і сі піші лави почали відсувати ся в право і вліво, а в опорожену просторонь почала вливатись кіннота. Браво вилітало козацтво, і стримуючи розігнаних коней рівняло ся в ряді.

Замаячили різнокольорові значки. Довбиші вдарили в тулумбаси, і в такт їм засурмили сурмачі.

Старий тупнув ще раз, і кіннота відійшла також на боки, а земля застогнала під вагою тяжкого обозу.

Малорослі, але сильні конята тягли зашнуровані, захищені воловими шкурами квані вози з порохом і кулями. Тяжко рипіли великі колеса козацьких гармат. Гармаші з зачаленими кпотами стали при гарматах.

Старий махнув рукою, і за хвилию ревноу стоголосній вистріл гарматний.

Я стрепенувсь—і прокинувсь. Над стіжком, під котрим я задрімав, повисла низька, тяжка, сиза хмара. В горах замерає гуркіт грому, і перші, великі краплі дощу почали падати.

Криворівня, 1914.

З М І С Т

	стор.
У Святої Софії	3—29
Історія сіньори Занети Альберіго в Венеції . .	30—53
Біжниця в Зомербергу	53—78
Як ми стрічали Новий Рік. Уривок із споминів Івана Галайчука	79—85
Розмова з Кривоносом	86—95

Українські книгарні:

- Київ, Дніпр. Союз Спож. товариств. Воздвиженська 1.
Київ, Безаківська 8, Українська Книгарня.
Київ, Володимирська 53, Крамниця „Час“.
Київ, Нестерівська 27, Книгарня „Криниці“.
Київ, Володимирська 16, Робітнича Книгарня.
Київ, Фундуклівська 4, книгарня Е. Череповського.
Київ, Фундуклівська 19, книгарня „Українська Республіка“.
Київ, Хрещатик 50, книгарня „Друкаря“.
Полтава, коло Европ. Гостинниці, Україн. Книгарня.
Полтава, б. Котляревського, книгарня Г. Марковича.
Харків, Петровський пер. 18, Укр. Книгарня.
Одеса, Преображенська 11, Книгарня „Діло“.
Одеса, Княжеська 30, „Наша кооперація“.
Катеринослав, Поліцейська 36, Книгарня „Слово“.
Катеринодар, Кн. „Слово“, Кубан. союзу дріб. кредиту.
Кремінчук, Катерининська 4, Укр. Книгарня.
Миколаїв, Московська 3, Просвіта.
Петроград, Петр. Стор. Больш. пр. 1, Укр. Книгарня.
-

Книги й брошури того ж автора

(червень 1918).

Історія України-Руси, 8 томів (т. 2, 3 і 5, львівського видання, нема, незадовго теж будуть в продажі).

Ілюстрована історія України.

Про старі часи на Україні. Коротка історія України для першого початку.

Культурно-національний рух на Україні в XVI—XVII в.

Студії з економічної історії України.

Про батька козацького Богдана Хмельницького.

Переяславська умова України з Москвою. Статі й тексти.

Всесвітня історія в короткім огляді, з ілюстраціями, частина перша до XIII в., друга XIII—XVI в., третя XVII—XVIII в., четверта (не ілюстрована) 1789—1849. Частина пята ладиться до друку.

З політичного життя Старої України. Розвідки, статі, промови (Громад. рух на Україні. Галицьке боярство. Хмельницький і Хмельниччина. Виговський і Мазепа. Шведсько-український союз 1708 року, й ин.).

З старого і нового. Розвідки, промови, замітки (Байда-Вишневецький в поезії й історії. Український рух на схід. Вихрест Олександр. Барська шляхта. Капнист в Берліні. Мазепинець 1820-х рр. й ин.). Ладить ся до друку.

З історії українознавства і національного усвідомлення (Українознавство XIX в. Українська історіографія і М. Костомаров. В. Антонович. Ол. Лазаревський, й ин.). Ладить ся до друку.

Ярослав Осмомисл. Історичні образи.

Хмельницький в Переяславі. Історичні образи.

Sub divo. Оповідання, начерки, замітки.

З старих карток. Історичні оповідання.

На порозі Нової України. Гадки і мрії.

З біжучої хвилі. Статі на теми дня 1905—1906 рр.

Під хмарою стоячою. З українського життя. Друкуєть ся.

Сі книжки від видавців можна діставати тільки гуртом, на місці без доставки, в друкарні т-ва П. Барський, Київ, Хрещатик, 40.

Ціна 4 гривні (2 нарб.)